

KANSALLINEN
KOULUTUKSEN
ARVIOINTIKESKUS

KIUSAAMISTA EHKÄISEVIEN SEKÄ HYVINVOINTIA JA TYÖ- RAUHAA PARANTAVIEN ME- NETELMIEN ARVIONTI

Hankesuunnitelma

Sisällys

1 Johdanto	3
2 Arvioinnin tausta.....	4
2.1 Kiusaamisen määrittely	4
2.2 Kiusaaminen ilmiönä.....	5
2.2.1 Kiusaaminen varhaiskasvatuksessa.....	5
2.2.2 Kiusaaminen perusopetuksessa.....	6
2.3 Kiusaamisen vaikutukset	9
2.4 Kiusaamisen ehkäisy ja siihen puuttumisen keinot	11
2.4.1 Kiusaamisen vastaiset suunnitelmat.....	11
2.4.2 Varhaiskasvatussyksiköiden ja koulujen toimintakulttuuri ja pedagogiikka.....	13
2.4.3 Työrauhan ja hyvinvoinnin parantaminen	15
3 Arvioinnin tehtävä ja tavoitteet	16
4 Arviointikohteet ja -kysymykset.....	18
5 Arviointiaineisto, sen hankinta ja analysointi.....	19
6 Arviointihankkeen organisointi ja aikataulu	19
7 Viestintä ja tiedottaminen.....	21
8 Arviointihankkeen riskienhallinta ja laadunvarmistus	21
9 Henkilötietojen käsittely arviointihankkeessa	22
Lähteet	23

1 Johdanto

Kiusaaminen on toistuvasti esillä oleva ongelma päiväkodeissa, kouluissa ja vapaa-ajalla. Sanna Marinin hallitusohjelmaan on kirjattu nollatoleranssin asettaminen koulukiusaamiselle. Hallitusohjelman mukaan oppilaille ja opiskelijoille sekä oppilaitosten henkilöstölle tarjotaan kiusaamisen tunnistamiseen ja siihen puuttumiseen liittyvää koulutusta. Tärkeää on myös ottaa huomioon syrjivän kiusaamisen tunnistaminen ja sen ennaltaehkäisy. (Hallitusohjelma 2019.) Tähän liittyen opetus- ja kulttuuriministeriö on käynnistänyt toimenpideohjelman kiusaamisen, väkivallan ja häirinnän ehkäisemiseksi varhaiskasvatuksessa, kouluissa ja oppilaitoksissa (2021). Yhtenä ohjelman toimenpiteenä on määritelty kiusaamisen ehkäisemisen, hyvinvointia ja työrauhaa lisäävien menetelmien arviointi, jonka toteuttamisesta vastaa Kansallinen koulutuksen arviointikeskus (Karvi). Arviointihankkeen tarkoituksena on arvioida kiusaamisen ehkäisemiseen kehitettyjen menetelmien näytön astetta ja käyttökelpoisuutta sekä saada siten varhaiskasvatyksiköiden ja koulujen käyttöön toimivimmat ja käyttökelpoisimmat menetelmät. Arviointihanke tullaan toteuttamaan vuosina 2021–2022.

Suomen perustuslaissa (731/1999) sanotaan, että jokaisella on oikeus koskemattomuuteen ja turvallisuuteen. Myös YK:n lapsen oikeuksien sopimuksessa kielletään lapsen syrjiminä, lapseen kohdistuva väkivalta ja välinpitämätön kohtelu (Suomen Unicef ry). Vaikka Kouluterveyskyselyiden (THL 2019a) mukaan kiusaaminen on vähentynyt 2000-luvulla, kokee silti edelleen liian moni lapsi ja nuori kiusaamista kouluyhteisössään tai vapaa-ajallaan. Kiusaamisella on myös kauaskantoisemmat seuraukset, koska se voi vaikuttaa yksilön myöhempään elämään esimerkiksi opintoihin kiinnittymisen, sosiaalisten suhteiden luomisen tai mielenterveyden kannalta. Tästä syystä kiusaamistapausten ennaltaehkäisy on tärkeää. Kiusaaminen ilmiönä liittyy myös läheisesti koulujen työrauhaan sekä yksilön ja koko yhteisön hyvinvointiin. Hyvinvoinnin ja työrauhan parantamista tullaan tässä arviointihankkeessa tarkastelemaan pääsääntöisesti kiusaamisen ehkäisemisen näkökulmasta. Kiusaamisen ehkäiseminen luo omalta osaltaan koko opiskeluyhteisön hyvinvointia ja voi sitä kautta myös vaikuttaa työrauhan parantamiseen.

Koulutuksen arviointisuunnitelmassa 2020–2023 on määritelty Karvin arvioinneille neljä painopistettä. Tämä arviointi kohdistuu näistä kolmeen; *Yhdenvertaisuuden edistäminen*, *Koulutusjärjestelmän toimivuuden lisääminen* sekä *Jatkuvan kehittämisen tukeminen*. Kiusaamisen ehkäisyssä tärkeää on ensisijaisesti koko yhteisön osallisuus sekä yhteinen sitoutuminen kiusaamisen vastaiseen toimintaan ja sen jatkuvuuteen. Kiusaamisella on vaikutusta oppilaiden yhdenvertaisuuteen, joten arviointi tuottaa tästä näkökulmasta tietoa Yhdenvertaisuuden edistäminen -painopistealueeseen. Koulutusjärjestelmän toimivuuden lisääminen -painopisteeseen arviointi tuottaa tietoa siitä, miten koulutusjärjestelmän rakenteilla voidaan vaikuttaa kiusaamisen ehkäisemiseen ja miten koulutusjärjestelmässä huomioidaan kiusaamisen muodot sekä miten niihin pystytään reagoimaan. Jatkuvan kehittämisen tukeminen -painopisteessä keskeistä on tuottaa tietoa, miten toimintakulttuuri tukee kiusaamisen vastaiselle toiminnalle asetettujen tavoitteiden saavuttamista sekä miten yhteisöllisyys ja eri toimijoiden osallistuminen kehittämiseen toteutuvat.

2 Arvioinnin tausta

Tässä luvussa tarkastellaan aluksi, miten kiusaaminen määritellään ja mitä käsitteitä siihen liittyy. Tämän jälkeen kuvataan kiusaamisen piirteitä ja yleisyyttä varhaiskasvatuksessa ja perusopetuksessa sekä tarkastellaan, millaisia vaikutuksia kiusaamisella on. Luvun lopuksi käsitellään kiusaamisen ehkäisemistä ja siihen puuttumista lakisääteisten suunnitelmien, varhaiskasvatus- ja koulu yhteisöjen toimintakulttuurien sekä työrauhan ja hyvinvoinnin parantamisen näkökulmista.

2.1 Kiusaamisen määrittely

Kiusaaminen on moninainen ilmiö, jonka yksiselitteinen määrittely on vaikeaa. Usein kiusaamisen määrittelyssä otetaan huomioon sen toistuvuus, kiusaajan ja kiusatun välinen valtaepätasapaino sekä kiusaamisen tarkoituksellisuus ja tietoisuus teon tahallisuudesta. Kiusaamiseksi määritellään se, kun yhdelle ja samalle oppilaalle aiheutetaan toistuvasti vahinkoa ja/tai pahaa mieltä ja tekijöinä on joku tai jotkut, joita vastaan kiusatun on vaikea puolustautua (Olweus 1993). Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitoksen kouluterveyskyselyissä kiusaamisella tarkoitetaan tilannetta, jossa toinen oppilas tai ryhmä oppilaita sanoo tai tekee epämiellyttäviä asioita jollekin oppilaalle. Tässä yhteydessä kiusaamiseksi on määritelty myös oppilaaseen kohdistuva toistoituva kiusoittelu sellaisella tavalla, josta hän ei pidä. Kiusaamisena ei kuitenkaan pidetä sitä, jos kaksi samanvahvuista oppilasta riitelee. (THL 2019a.)

Kiusaamista voi ilmetä monella tavalla. Se voidaan jaotella joko suoraksi tai epäsuoraksi kiusaamiseksi tai fyysiseksi, psyykkiseksi ja sanalliseksi kiusaamiseksi. Yleisimmin kiusaaminen on sanallista, kuten toisen oppilaan haukkumista, nimittelyä, pilkkaamista tai naurun alaiseksi tekemistä. Kiusaamiseen voi liittyä myös fyysisiä piirteitä, kuten tönimistä, lyömistä tai potkimista, tai se voi kohdistua kiusatun omaisuuteen esimerkiksi tavaroiden rikkomisena. Epäsuorana kiusaamisena voidaan puolestaan pitää ryhmän ulkopuolelle sulkemista sekä juorujen tai valheiden levittämistä. (Laitinen, Haanpää, Francke & Lahtinen 2020, 8; MLL 2021, 4; Repo 2015, 80.) Kiusaamisen määrittelyyn liitetty piirre sen pitkäkestoisuudesta ja toistuvuudesta on eräällä tavalla ristiriidassa kiusaamisen ehkäisyn kannalta, jossa tärkeänä pidetään juuri varhaista puuttumista (Hamarus & Kaikkonen 2011). Kiusaamisen ehkäisemisen kannalta onkin tärkeää puuttua epäasiialliseen kohteluun heti sen ilmetessä, ennen kuin siitä alkaa tulla toistuvaa. Kouluissa voi myös ajoittain esiintyä oppilaiden välistä loukkaavaa kohtelua, joka voi esiintyä satunnaisina ilkeinä puheina ja ulkopuolelle jättämisinä, ja joka voi vähitellen johtaa kiusaamiseen, jos siihen ei puututa ajoissa (MLL 2021, 4).

Kiusaamiseen lähikäsitteitä ovat syrjintä tai syrjivä kiusaaminen sekä häirintä. Ulkonäköön, sukupuoleen, ihonväriin, kieleen, etnisyyteen, perheeseen, vammaisuuteen tai uskontoon liittyvää kiusaamista voidaan pitää syrjivänä kiusaamisena. Häirintää ovat esimerkiksi ulkonäköä koskevat kommentit, pelottelu, seksuaaliset vihjailut tai muu epämiellyttävä toiminta, kuten nolaaminen tai haukkuminen muiden kuullen. (Emt.)

Sosiaalisen median käytön lisääntyessä myös kiusaaminen on laajentunut internetiin. Netti- tai verkkokiusaamisella tarkoitetaan internetissä tai siihen liitettyjen laitteiden välityksellä tapahtuvaa kiusaamista. Se voi ilmetä esimerkiksi ilkeinä kommentteina, kuvina, uhkauksina tai toisen ihmisen nolaamisena tai pelotteluna sosiaalisessa mediassa, peleissä tai muualla netissä. Nettikiusaamisena voidaan pitää myös tällaisen haitallisen sisällön jakamista tai tykkäämistä netissä sekä kiusaajan ja uhrin välisiä kahdenkeskeisiä viestejä. (Laitinen ym. 2020, 8; MLL 2021, 4–5.)

Kiusaaminen voi joskus ilmetä tekoina, jotka täyttävät rikoksen tunnusmerkistön. Kiusaaminen voi esimerkiksi olla yksityiselämää loukkaavan tiedon levittämistä tai kunnianloukkausta, jos joku esittää toisesta valheellisen tiedon tai vihjauksen, joka aiheuttaa kohteelleen vahinkoa ja kärsimystä. Kiusaamiseen voi liittyä

myös laitton uhkaus, jolloin kohteena olevalla henkilöllä on perusteltu syy pelätä oman turvallisuutensa puolesta. Uhkaus voi tapahtua kasvojen tai muiden välineiden, kuten sosiaalisen median kautta. Muita verkossa tapahtuvia kiusaamiseen liittyviä rikoksia voivat olla esimerkiksi identiteettivarkaus, viestintärauhan rikkominen tai tietoliikenteen häirintä. Joskus kiusaaminen voi ilmetä kiusatun omaisuuteen kohdistuvana vahingontekona, näpistykseenä, varkautena tai kiristyksenä, jolloin se myös täyttää rikoksen piirteet. Pahimmillaan kiusaamiseen voi liittyä myös vainoamista, pahoinpitelyä tai seksuaalirikoksia. Rikosoikeudellinen rangaistusvastuu alkaa, kun tekijä täyttää 15 vuotta ja hänen todetaan olleen syyntakeinen tekoonsa. Kuitenkin myös alle 15-vuotiaan rikosepäilystä voidaan käynnistää esitutkina. Vahingonkorvausvelvollisuudessa ei ole alaikäraja, joten myös alle 15-vuotias on vahingonkorvausvelvollinen tekemästään vahingosta. (Laitinen ym. 2020, 20–21.)

Vaikka kiusaamiselle on monia määritelmiä, on kuitenkin muistettava, että se on subjektiivinen kokemus. Aina kiusaamiseksi koetut teot eivät ole tarkoitettuja loukkaaviksi. Käsitteen määrittelyn vaikeaksi tekeekin se, että lasten, nuorten ja aikuisten määritelmät voivat erota toisistaan. Tämä voi myös vaikuttaa kiusaamisen havaitsemiseen. Varsinaisen toiminnan lisäksi kyse on myös ryhmän kokemuksista tai suhtautumisesta. Kiusaaminen on ryhmäilmiö, jossa ryhmä omalla toiminnallaan ylläpitää kiusaamista. Vaikka suurin osa oppilaista ei hyväksyisikään kiusaamista, voivat he omalla toiminnallaan ylläpitää sitä omaksumalla esimerkiksi hiljaisen hyväksyjän roolin. (Laitinen, Haanpää, Francke & Lahtinen 2020, 8.) Sillä, millaisia rooleja lapset omaksuvat ja miten he toimivat kiusaamistilanteissa, on merkitystä kiusaamisen jatkumisen kannalta (Salmivalli 2010, 42). Kiusaaminen tulisi nähdä sosiokulttuurisena ilmiönä. Lapset ja nuoret ovat jatkuvasti erilaisten yhteisöjen ympäröimiä ja vuorovaikutuksessa näiden ympäristöjen kanssa. Kiusaaminen on siten monimutkainen sosiaalinen ilmiö, johon vaikuttavat erilaiset tekijät erilaisissa yhteisöissä ja vuorovaikutustilanteissa. Ryhmän jäsenet vaikuttavat niihin arvoihin ja normeihin, jotka hyväksytään tai joihin vähitellen sopeututaan. (Repo 2015, 21–22.)

2.2 Kiusaaminen ilmiönä

Kiusaamisen esiintyvyyttä ja yleisyyttä on tarkasteltu monissa eri tutkimuksissa ja selvityksissä. Esimerkiksi joka toinen vuosi Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) toteuttamassa Kouluterveyskyselyssä on kiusaamiseen liittyviä kysymyksiä. Monissa kiusaamista ehkäisevissä ohjelmissa seurataan myös kiusaamisen yleisyyttä ja kiusaamista ehkäisevien toimien vaikuttavuutta. Esimerkiksi KiVa-koulu toteuttaa vuosittain kyselyt ohjelmassa mukana oleville kouluille. Myös Karvi on selvittänyt kiusaamisen esiintyvyyttä oppilaiden näkökulmasta esimerkiksi työrauhaan ja turvalliseen oppimisympäristöön (Julin & Rumpu 2018) sekä opiskeluhooltoon (Summanen, Rumpu & Huhtanen 2018) liittyvissä arvioinneissa.

2.2.1 Kiusaaminen varhaiskasvatuksessa

Kiusaamista varhaiskasvatuksessa on tutkittu melko vähän. Yhtenä syynä tähän on näkemys siitä, voiko pienten lasten keskuudessa käyttää kiusaamisen määritelmää. Jos kiusaamisen määrittelyssä korostetaan yksilön omaa kokemusta kiusatuksi tulemisesta, voivat pienet lapset ymmärtää ja kutsua hyvin erilaisia asioita kiusaamiseksi. Määritelmässä korostettua tekojen tahallisuutta ja tarkoituksellisuutta voi myös olla vaikea tulkita pienten lasten kohdalla. Tästä syystä erityisesti varhaiskasvatuksessa aikuisilla on tärkeä rooli toimia lapsen tulkkina ja sanoittaa hänen tunteensa. (Repo 2015, 40–41.)

Päiväkoti-ikäisten lasten keskuudessa kiusaaminen ilmenee yleensä fyysisinä tekoina, kuten lyömisenä, tönimisenä tai nipistelyinä. Tämän lisäksi kiusaamista ilmenee sanallisesti, esimerkiksi haukkumisena sekä psyykkisenä kiusaamisena, kuten leikin ulkopuolelle jättämisenä, leikin sotkemisenä tai leikin häiritsemisenä. Myös

pienten lasten keskuudessa on havaittavissa kiusaamisen määrittelyyn liitettyjä piirteitä, kuten tekojen toistuvuus ja teon tarkoituksellisuus sekä vallan käyttö. (Emt. 66–69.)

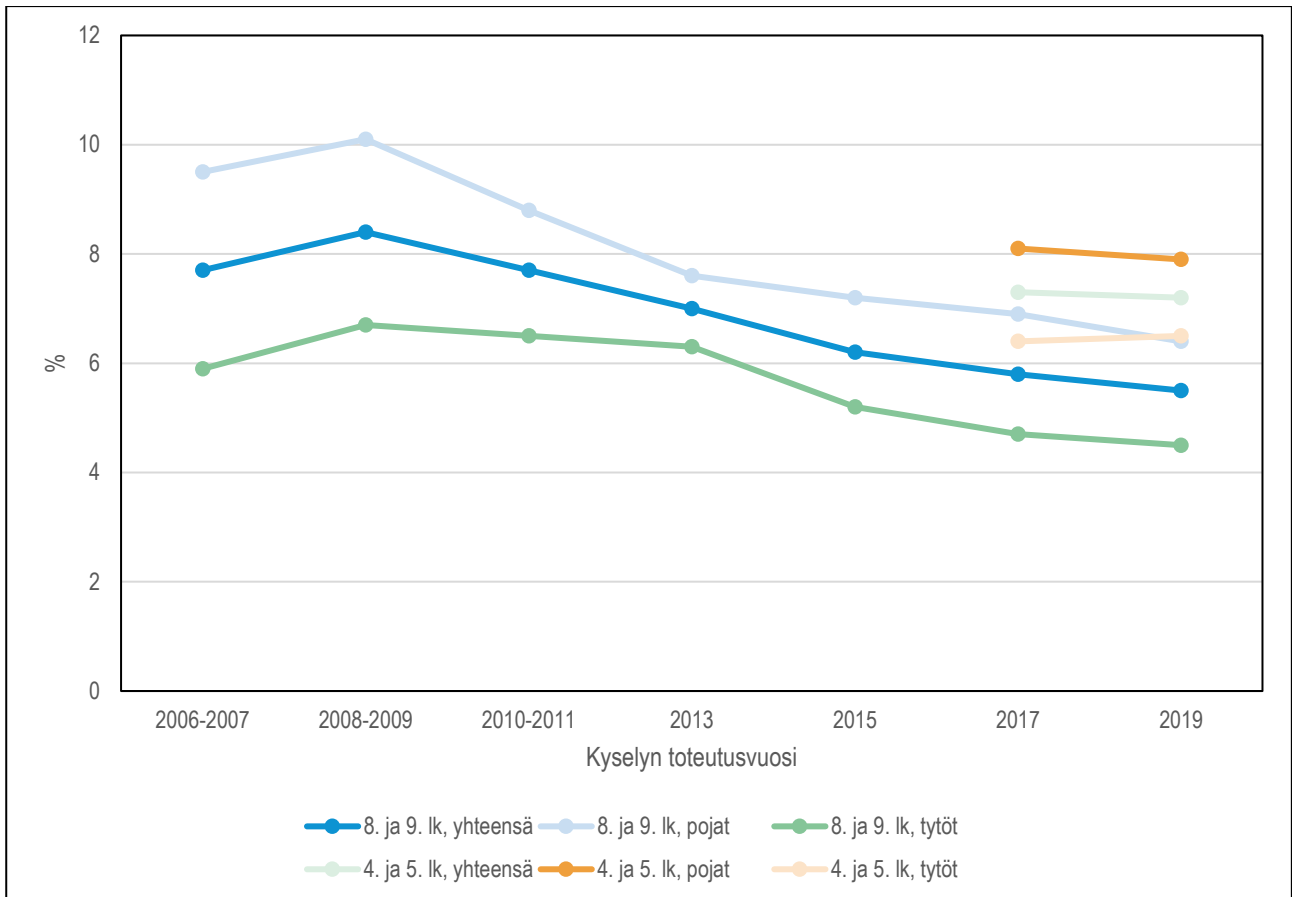
Revon (2015) tutkimuksen mukaan seitsemän prosenttia 3–6-vuotiaista päiväkotilapsista kiusasi muita lapsia ja kolme prosenttia oli kiusaamisen kohteena. Kiusaaja-uhreja, eli lapsia, jotka olivat sekä kiusaajina että kiusaamisen kohteina, oli kaksi prosenttia lapsista. Kiusatuksi tuleminen korostui enemmän maahanmuuttajataustaisilla lapsilla, jotka olivat suhteessa useammin kiusattuina verrattuna ei-maahanmuuttajataustaisiin lapsiin. Myös erityistä tukea tarvitsevien lasten kohdalla sekä kiusaaminen että kiusattuna oleminen oli yleisempää muihin lapsiin verrattuna. Pojat olivat tutkimuksen mukaan tyttöjä useammin kiusaajina sekä myös kiusaaja-uhreina. Sen sijaan uhreina tyttöjen ja poikien osuudet olivat lähes samaa tasoa. Joka ikäryhmässä kiusaajat olivat useammin poikia kuin tyttöjä. (Emt. 76–77.)

Myös THL on selvittänyt kiusaamista varhaiskasvatuksessa. Vuonna 2018 varhaiskasvatuksessa olleiden 4-vuotiaiden lasten vanhemmilta kysyttiin, onko heidän lastansa kiusattu kotona, hoidossa tai vapaa-ajalla. Näiden tietojen mukaan yli kolmannes (35 %) vanhemmista ilmoitti, että heidän lastansa oli viimeisen vuoden aikana kiusattu joko joskus tai usein. (THL 2018.)

Pienten lasten parissa kiusaamista esiintyy yleisimmin psyykkisenä kiusaamisena, kuten poissulkemisena eli ryhmän ulkopuolelle jättämisenä. Toiseksi yleisin kiusaamisen tapa pienten lasten keskuudessa oli töniminen. Erilaiset kiusaamisen tavat kuitenkin sekoittuvat monesti pienen lasten toiminnassa ja esimerkiksi poissulkeminen voi tapahtuma myös kiristämällä ja uhkailemalla tai määrittelemällä leikin roolit ja säännöt niin, ettei kaikilla ole niihin tasavertaisia mahdollisuuksia. (Repo 2015, 81.) Oman paikan löytäminen ryhmästä ja ryhmään kuulumisen kokemukset alkavat jo varhaislapsuudesta. Tästä syystä onkin tärkeää, että jo varhaiskasvatuksessa jokaiselle lapselle luodaan turvallinen paikka kuulua johonkin ja tulla muiden hyväksymäksi. (Juu-tinen 2018, 72.) Ensiarvoisen tärkeää kiusaamisen ehkäisyssä on keskittyä ennaltaehkäiseviin toimiin. Varhaiskasvatuksessa lapsille opetetaan yhdessä toimimista, vuorovaikutustaitoja sekä tunteiden säätelyä, jotka ovat keskeisiä toimia kiusaamisen ehkäisyssä. Lapsen itsesäätelyn ja itsehillinnän taidot, empatiataidot sekä moraalinen kehitys ovat tärkeitä taitoja. Näitä taitoja on tärkeä opetella jo varhaiskasvatuksessa, koska ne omalta osaltaan ehkäisevät kiusaamisen syntymistä. (Repo 2015, 27.)

2.2.2 Kiusaaminen perusopetuksessa

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen tekemässä kouluterveyskyselyssä on selvitetty 8. ja 9. luokkalaisten kiusaamiseen liittyviä kokemuksia vuodesta 2006 alkaen. Neljännen ja viidennen luokan oppilaille kouluterveyskyselyjä on tehty vuodesta 2017 alkaen. Kouluterveyskyselyiden vastaajamäärät ovat tutkimusvuosittain vaihdelleet 50 000 – 109 000 vastaajan välillä ja aineiston kattavuus on vaihdellut 43–82 prosentin välillä (THL 2019b). Kouluterveyskyselyt antavat siis melko hyvän kuvan kiusaamistilanteesta Suomen kouluissa. Niiden mukaan vähintään kerran viikossa kiusatuksi tulleiden lasten osuus on laskenut. Korkeimmillaan kiusatuksi tulleiden osuus kyselyn tulosten mukaan oli vuonna 2008–2009, jolloin joka kymmenes kyselyyn vastannut 8. ja 9. luokan oppilas kertoi tulleensa kiusatuksi vähintään kerran viikossa (kuvio 1).

KUVIO 1. Vähintään kerran viikossa kiusatuksi tulleiden perusopetuksen oppilaiden osuus THL:n kouluterveyskyselyn tilastojen mukaan

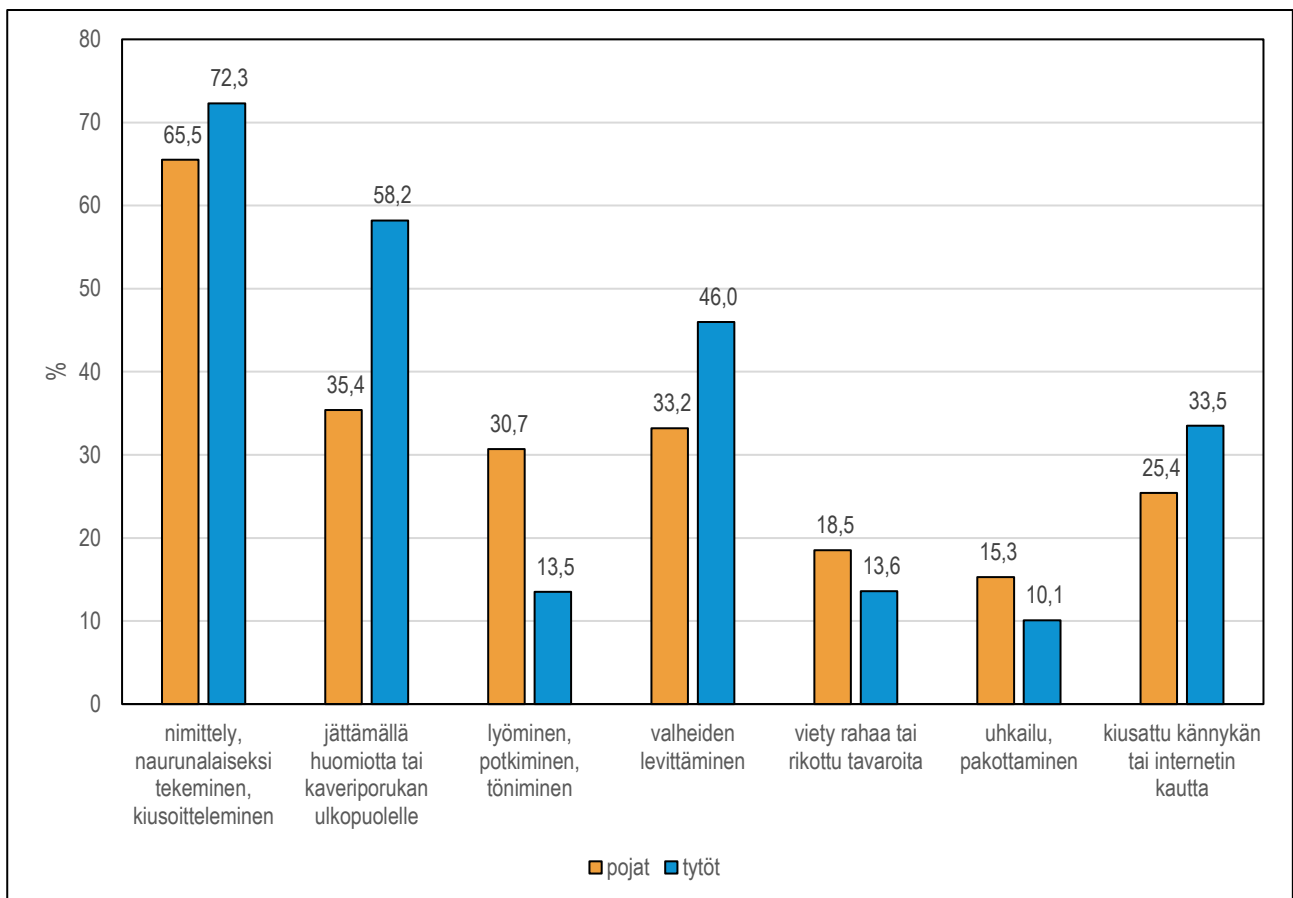
Jos kiusaamista tarkastellaan pidemmällä aikavälillä, ottaen huomioon myös harvemmin kuin kerran viikossa tapahtuneet kiusaamiskokemukset, on kiusaamista kokenut jopa neljännes 8. ja 9. luokkalaisista. Neljännestä ja viidennen luokan oppilailla vastaava osuus on lähes kolmannes. (THL 2019a.)

Kouluterveyskyselyn tulokset osoittavat, että pojat joutuvat tyttöjä useammin kiusatuksi sekä perusopetuksen ala- että yläluokilla. Pojat ovat tyttöjä useammin myös kiusaajina. Vuonna 2017 8. ja 9. luokan pojista viisi prosenttia ja tytöistä puolitoista prosenttia ilmoitti osallistuvansa muiden oppilaiden kiusaamiseen vähintään kerran viikossa. Vuoden 2019 kyselyssä osuudet olivat hieman laskeneet, mutta edelleen pojista lähes viisi prosenttia ja tytöistä hieman yli prosentti kertoi osallistuvansa kerran viikossa toisen oppilaan kiusaamiseen. Myös alaluokilla kiusaamiseen viikoittain osallistuvien poikien osuus on hieman laskenut vuodesta 2017 (3,1 %) vuoteen 2019 (2,8 %). Sen sijaan kiusaamiseen viikoittain osallistuvien ala-asteikäisten tyttöjen osuus on pysynyt lähes ennallaan (vuonna 2017 1,2 % ja vuonna 2019 1,3 %). Sekä ala- että yläluokkien vastaajista 80 prosenttia ilmoitti, ettei ole lukuvuoden aikana osallistunut toisen oppilaan kiusaamiseen. Ainakin kerran lukuvuodessa kiusaamiseen on osallistunut siis joka viides koululainen. (THL 2019a.)

Kiusatuksi tulleiden osuudet ovat samansuuntaisia myös Karvin tekemässä arvioinnissa, jonka tulosten mukaan kolmasluokkalaisista pojista kuusi prosenttia ja tytöistä neljä prosenttia joutui kiusatuksi useamman kerran viikossa. Kahdeksannen luokan pojista neljä prosenttia ja tytöistä kolme prosenttia koki kiusaamista useamman kerran viikossa. Yleisimmin kiusaajana vastaajien mukaan oli ollut oman luokan tai ryhmän oppilas tai muu samanikäinen koulun oppilas. (Julin & Rumpu 2018, 166, 169.)

Kouluterveyskyselyn tietojen mukaan kiusatuksi tulemisen yleisyys vaihtelee sen mukaan, kuinka vanhoista lapsista on kyse. Kiusatuksi tulleiden oppilaiden osuus vähenee iän myötä, mutta samalla kiusaamisen osallistuvien oppilaiden määrä lisääntyy ikävuosista 11–12 eteenpäin. Perusopetuksen alaluokilla fyysinen kiusaaminen on yleisempää kuin yläluokilla. Yläluokilla kiusaamista kokeneita oppilaita on vähemmän kuin alaluokilla, mutta heidän kiusaamiseensa osallistuu lukumääräisesti useampi oppilas kuin alaluokilla. (THL 2019a, Laitinen ym. 2020, 11.)

Kouluterveyskyselyssä on kartoitettu myös kiusaamisen tyyppisiä sekä kiusaajilta että kiusatuksi tulleilta oppilailta. Tyypillisimmin kiusaaminen yläluokilla tapahtuu nimittelynä, naurunalaiseksi tekemällä tai muunlaisena kiusoittelemalla (kuvio 2). Tytöillä kiusaaminen on tyypillisesti huomiotta jättämistä, kaveriporukan ulkopuolelle sulkemista tai valheiden levittämistä. Pojilla puolestaan esiintyy fyysistä kiusaamista tyttöjä enemmän. (THL 2019a.)

KUVIO 2. Koulukiusaamisen ilmenemismuodot 8. ja 9. luokan oppilailla, jotka ovat joko kokeneet kiusaamista tai osallistuneet kiusaamiseen THL:n kouluterveyskyselyn tilastojen mukaan

Kaikki koulussa tai varhaiskasvatuksessa tapahtuva kiusaaminen ei tule aikuisten tietoon. Tekoja voidaan esimerkiksi tehdä aikuisilta piilossa tai niistä ei kerrota aikuisille. Jos koulun tai varhaiskasvatustyöryhmän aikuiset eivät tiedä kiusaamisesta, on siihen vaikea puuttua. Karvin tekemässä arvioinnissa selvitettiin, missä tiloissa kouluissa esiintyviä häiriö- ja ongelmatilanteita yleensä tapahtuu. Kiusaamista esiintyi koulujen henkilökunnan mukaan yleisimmin koulun yhteisissä tiloissa, kuten aulaissa tai käytävillä, koulun pihalla sekä ruokailu-, wc- tai pukuhuonetilastoissa (Julin & Rumpu 2018, 181). Nämä paikat ovat usein niitä alueita, joissa koulun aikuiset eivät ole jatkuvasti valvomassa tapahtumia ja siten ne ovat otollisia paikkoja kiusaamiselle.

Kiusaamista kokeneet tai sitä havainneet koululaiset eivät aina kerro tapahtuneesta aikuisille. Vuoden 2019 kouluterveyskyselyn mukaan alakouluikäisistä kaksi kolmasosaa kertoi koulussa tapahtuneesta kiusaamisesta koulun aikuiselle. Tämä ei kuitenkaan aina lopeta kiusaamista. Aikuisille kiusaamisesta kertoneista lapsista 23 prosenttia kertoi kiusaamisen loppuneen sen jälkeen, kun he olivat kertoneet asiasta. Kaksi viidesosaa kertoi kiusaamisen vähentyneen tämän jälkeen, mutta ei kuitenkaan täysin loppuneen. Reilu kymmenesosa (14 %) kertoi kiusaamisen jatkuneen tästä huolimatta ja muutama prosentti kertoi kiusaamisen jopa lisääntyneen asiasta kertomisen jälkeen. (THL 2019a.) Tilanne näyttää olevan huonompi yläluokilla. Lähes kolmannes kahdeksas- ja yhdeksäsluokkalaisista kertoi kiusaamisen jatkuneen tai pahentumisen siitä kertomisen jälkeen (Halme ym. 2018, 18). Tulokset ovat samansuuntaisia myös MLL:n tekemässä hyvinvointikyselyssä, jonka mukaan lähes 40 prosenttia vastanneista kertoi, etteivät aikuiset tiedä kiusaamisesta. Neljäsosa kertoi aikuisten puuttuneen asiaan ja siitä olleen apua. Kiusaamista kokeneista 23 prosenttia ei ollut saanut aikuiselta apua, koska aikuiset joko eivät olleet puuttuneet asiaan tai heidän puuttumisestaan ei ollut apua. Reilu kymmenesosa myös koki, ettei edes halunnut aikuisen apua kiusaamiseen liittyen. Alakoululaiset luottivat enemmän aikuisten auttavan heitä kiusaamistapauksissa, kun taas luottamus aikuisiin väheni yläkouluikäisillä. Koulun aikuisten ohella vertaistuesta on apua kiusatuksi tulleille. Kiusatun puolustaminen koettiin alakouluikäisten keskuudessa hyväksi, kun vastaavasti yläkouluikäiset kokivat koulukavereilta saadun emotionaalisen tuen, kuten neuvojen antamisen ja rohkaisevien viestien välittämisen merkityksellisemmäksi. (MLL 2021, 15–18.) Aikuisten toiminnan ohella on siten tärkeää myös panostaa lasten ja nuorten vertaissuhdetaitoihin ja niiden ylläpitämiseen, koska ne auttavat sekä kiusaamisen ehkäisemisessä että kiusatun tukemisessa.

2.3 Kiusaamisen vaikutukset

Kiusaamisen ehkäiseminen on ensiarvoisen tärkeää lasten ja nuorten hyvinvoinnin kannalta. Kiusaamisella on tutkitusti vaikutusta sekä kiusattuun että kiusaajaan. Kokemukset kiusaajana tai uhrina vaikuttavat lapsen identiteetin muotoutumiseen ja kiusaajan tai kiusatun rooli tulee osaksi lapsen minäkuvaan (Repo 2015, 116). Se, miten kiusaaminen vaikuttaa lapseen tai nuoreen, on hyvin yksilöllistä, mutta kiusaamisella voi olla aikuisikään asti vaikuttavia seurauksia. Kiusatuksi tuleminen lisää turvattomuuden tunnetta ja uhkaa myös yksilön terveyttä, hyvinvointia ja koulumotivaatiota. Kiusaamisella on yhteyttä myös nuorten mielenterveyteen sekä itsetunnon kehittymiseen. Osalla kiusaamisen kokemukset voivat myös vaikuttaa aikuisiällä esimerkiksi ihmissuhteiden luomiseen. (THL 2019a.)

Kiusaamisen välittömiä vaikutuksia ovat esimerkiksi kiusatuksi tulleiden lasten ja nuorten koulupelko sekä psykosomaattiset oireet. Monesti kiusatuksi tulleilla lapsilla on myös todettu muita useammin ahdistusta sekä huonoa itsetuntoa. Toisaalta ei voida varmasti sanoa, onko ahdistuneisuus ja huono itsetuntoa kiusaamisesta johtuvaa, vai onko sitä ollut jo ennen kiusaamista, ja tämä on omalta osaltaan johtanut kiusaamiseen. (Salmivalli 1999, 113.) Äärimmäisissä tapauksissa kiusaaminen voi johtaa itsetuhoisuuteen tai muiden vahingoittamiseen (Salmivalli 2010, 26–27).

Usein kiusaamiseen liittyy myös yksinäisyys, joka on vakava mielenterveyttä uhkaava ongelma. On vaikea määritellä, onko yksinäisyys riski tulla kiusatuksi vai johtuuko yksinäisyys siitä, että kiusaaminen on karkottanut ystäviä. Yksinäisyys määrittyy subjektiivisen kokemuksen kautta ja sitä voi olla vaikea arvioida ulkoapäin. Vertaisryhmän huonot suhteet kasvattavat yksinäisyyden kokemuksia, joten on erityisen tärkeää kiinnittää niiden rakentamiseen huomiota jo varhain. (Repo 2015, 148.) MLL:n toteuttaman tutkimuksen mukaan alakoululaisista 15 prosentilla ja yläkoululaisista 18 prosentilla ei ollut yhtään ystävää koulussa. Sekä ala- että yläkouluissa oli noin viisi prosenttia lapsia, jotka olivat kokeneet kiusaamista, eikä heillä ollut koulussa yhtään ystävää. Tulosten mukaan ne lapset ja nuoret, joilla ei ollut koulussa ystäviä, kokivat koulun ilmapiirin ja mahdollisuuden olla oma itsensä koulussa huonommiksi kuin ne, joilla oli koulussa ystäviä. (MLL 2021.) Jo yksikin

läheinen ystävyssuhde näyttää tutkimusten mukaan kuitenkin suojaavan yksilöä kiusaamisen traumaattisilta vaikutuksilta. Jos kiusaamisesta huolimatta lapsella on joitakin vertaissuhteita ja kokemuksia ryhmään kuulumisesta, joissa hän voi saada hyväksyntää, eivät kiusaamisen kauaskantoisemmat vaikutukset ole niin selkeitä. Myös kotoa saatu tuki ja turva ovat yksi suojaava tekijä kiusaamisen vaikutuksilta. (Salmivalli 2010, 29–30.)

Kiusaamisella on yhteyttä myös lapsen ja nuoren kokemuksiin yhteisöllisyydestä ja osallisuudesta. MLL:n tutkimuksen mukaan ne, joita oli kiusattu koulussa, kokivat luokkansa ilmapiirin huonommaksi ja osallistumismahdollisuutensa koulussa heikommiksi, kuin ne oppilaat, joita ei ollut kiusattu (MLL 2021). Kouluterveyskyselyn tulokset ovat samansuuntaisia. Tulosten mukaan sekä kiusatuilla että kiusaajilla oli muita oppilaita maltampi kokemus osallisuudesta. Erityisesti yläluokilla osallisuuden kokemus oli sitä alhaisempi, mitä useammin oppilas osallistui muiden kiusaamiseen tai tuli itse kiusatuksi. Osallisuuden kokemus on keskeinen osa hyvinvointia. Kiusaamisen yhteys osallisuuden kokemukseen viittaa lasten ja nuorten heikentyneeseen hyvinvointiin ja voi siten vaikuttaa nuoren tulevaisuuden näkemyksiin ja tulevien valintojen tekemiseen. (Virrankari, Leemann & Kivimäki 2020.)

Kiusaaminen ei vaikuta pelkästään sitä kokeneisiin yksilöihin, vaan sillä on vaikutusta koko luokka- ja koulu-yhteisöön. Koulussa voi olla vallitsevia piilonormeja, jotka vaikuttavat siihen, miten oppilaat alkavat käyttäytyä ja toimia tietyissä tilanteissa. Esimerkiksi, jos koulussa kiusataan jotain oppilasta hyvien arvosanojen ja koulumenestyksen vuoksi, uskaltaa harva oppilas tuoda oman osaamisensa esille tällaisessa yhteisössä. Jos oppimisympäristö ei ole turvallinen, vaikuttaa se myös oppimiseen ja kouluviihtyvyyteen ja on siten ristiriidassa koulun tavoitteita vastaan. Pelon ja jännityksen ilmapiirissä oppiminen vaikeutuu ja samalla se myös tukahduttaa luovuutta ja ilmaisua. Tämä voi omalta osaltaan vaikuttaa oppilaiden oppimismotivaatioon ja lisätä poissaoloja. (Hamarus 2008, 76.) Sosiaaliset ongelmat koulussa, kuten kiusaaminen, ystävien puute tai ongelmat muiden kanssa toimeen tulemisessa, voivat olla yhtenä tekijänä oppilaan kouluikämyötömyydelle (Määttä, Pelkonen, Lehtisare & Määttä 2020, 20). Jos oppilaalla on ollut vaikeuksia koulunkäynnissä peruskoulussa, voi se vaikuttaa myös hänen myöhempiin opintoihinsa.

Karvin toteuttaman arvioinnin mukaan peruskoulunaikaisilla kiusaamiskokemuksilla on vaikutusta myös nuoren opiskeluun ja jatko-opintoihin siirtymiseen. Arviointitulosten mukaan koko peruskouluajan kiusatuksi tulleet nuoret kokivat itsetuntemuksensa sekä päätöksentekotaitojensa kehittyneen peruskouluajan aikana heikommiksi, kuin ne nuoret, joita ei ollut kiusattu. Kiusatuksi tulleet nuoret kokivat myös saaneensa heikommin tukea jatko-opintoihinsa liittyvissä valinnoissa, ja he kokivat, ettei heitä ollut kannustettu monipuolisesti pohtimaan erilaisia jatko-opintovaihtoehtoja. Kiusaamista kokeneet nuoret olisivat myös kaivanneet opinto-ohjaajalta enemmän keskusteluaikaa. (Goman ym. 2020, 99–100.) Kiusaaminen voi vaikuttaa myös nuoren valitsemiin valinnaisaineisiin, jos hän pyrkii karttamaan sellaisia valintoja, joihin kiusaaja osallistuu. Tämä saattaa vaikuttaa itsetunnon kehittymiseen ja sitä kautta myös ammatinvalintaan. (Hamarus 2008, 79.)

Peruskouluajaiset kiusaamiskokemukset heijastuivat Karvin arviointitulosten mukaan myös toisen asteen opintoihin, erityisesti sosiaalisen kiinnittymisen kannalta. Peruskoulussa toistuvasti kiusatuksi tulleet opiskelijat eivät tunteneet kuuluvansa yhtä kiinteästi osaksi opiskelijaryhmää uudessa oppilaitoksessaan, kuin ne opiskelijat, joita ei peruskoulussa ollut kiusattu ollenkaan. Peruskoulussa kiusaamista kokeneet kyselyyn vastanneet nuoret myös arvioivat hieman heikommaksi mahdollisuutensa saada vertaistukea muilta opiskelijoilta uudessa oppilaitoksessaan. (Goman ym. 2020, 167.) Tämä vahvistaa aiempia tutkimuksia siitä, että varhaiskasvatuksessa ja perusopetuksessa luodut vertaissuhdetaidot sekä niissä mahdollisesti koetut epäonnistumiset ja torjunnat vaikuttavat myöhempien ihmissuhteiden luomiseen. Jos yksilö on toistuvasti tullut vertaisyhteisönsä syrjimäksi, voi hänen olla vaikea jatkossakaan luottaa muihin.

Vaikka kiusaaminen usein vaikuttaa selvemmin kiusatuksi tulleeseen, on kiusaamisella vaikutuksia myös kiusaajaan. Kiusaaminen voi olla lapselle ja nuorelle keino saavuttaa valtaa ja statusta ryhmässä. Se voi olla pal-kitseva ja tehokas tapa saavuttaa halutut tarkoitukset, ja jos ympäristö ei puutu näihin toimintatapoihin, vaan omalla toiminnallaan ylläpitää niitä, ei lapselle tai nuorelle kehity tarvetta muuttaa toimintatapojaan. Koska kiusaamiseen liittyvien roolien on todettu olevan hyvin pysyviä ja niistä irtautumisen olevan vaikeaa, on erittäin tärkeää opettaa lapsille ja nuorille rakentavia tapoja toimia ryhmässä. (Repo 2015, 28.) Jos kiusaamiseen ei puututa ajoissa, voi kiusaaja omaksua toimintatapansa ja pyrkiä jatkossakin saavuttamaan pää-määränsä kiusaamisessa käyttämillään toimintatavoilla. Kiusaaja omaksuu tietyn tavan toimia yhteisössä ja nämä roolit ovat usein pysyviä. (Hamarus 2008, 78; Salmivalli 2010, 30.) Koska kiusaaminen on monesti ryhmäilmiö, myös muut ryhmän jäsenet voivat omaksua haitallisia toimintamalleja, vaikka eivät itse suoranaisesti kiusaamiseen osallistuisikaan. Tästä syystä kiusaamisen ehkäisyssä on tärkeää keskittyä koko ryhmän toimintaan sekä sen toimintatapojen ja piilonormien muuttamiseen.

2.4 Kiusaamisen ehkäisy ja siihen puuttumisen keinot

Koska kiusaamisella on moninaisia vaikutuksia sitä kohdanneiden yksilöiden elämässä, on tärkeää pyrkiä ennaltaehkäisemään kiusaamista ja puuttua siihen heti, jos sitä ilmenee. Pitkittyessään kiusaaminen voi vaikuttaa koko ryhmän dynamiikkaan. Kiusaamiseen puuttumisesta on määritelty sekä perusopetuslaissa että varhaiskasvatuslaissa. Tämän lisäksi varhaiskasvatuksessa ja kouluissa on käytössä erilaisia toimintatapoja, joilla kiusaamiseen pyritään puuttumaan ja ehkäisemään sitä.

2.4.1 Kiusaamisen vastaiset suunnitelmat

Perusopetuslain mukaan jokaisella oppilaalla on oikeus turvalliseen opiskelu-ympäristöön. Koulun rehtorin tai opettajan velvollisuus on ilmoittaa tietoonsa tulleista koulussa tai koulumatkalla tapahtuneesta häirinnästä, kiusaamisesta tai väkivallasta niihin syyllistyneen ja kohteena olleen oppilaan huoltajalle. (Perusopetuslaki 628/1998.) Oppilas- ja opiskelijahuoltolaissa määrätään, että opetuksen järjestäjä laatii oppilaitoskohtaisen opiskeluhoitosuunnitelman yhteistyössä oppilaitoksen henkilöstön, opiskelijoiden ja heidän huoltajiensa kanssa. Opiskeluhoitosuunnitelmaan on kirjattava suunnitelma opiskelijoiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä. (Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki 1287/2013.) Tämän lisäksi myös koulujen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmilla sekä järjestyssäännöillä luodaan puitteet oppilaiden yhdenvertaiselle ja turvalliselle opiskelulle.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (2014) on määritelty tarkemmin opiskeluhoitosuunnitelman sisällöstä. Suunnitelmassa oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä tulee ottaa huomioon sekä oppilaiden keskinäiset että oppilaiden ja aikuisten väliset vuorovaikutussuhteet koulussa. Ohjeiden mukaan siinä tulee kuvata kiusaamisen, väkivallan ja häirinnän ehkäiseminen ja siihen puuttuminen sekä näiden asioiden käsittely yhteisö-, ryhmä- ja yksilötasolla. Suunnitelmassa tulee myös kuvata yksilöllinen tuki, tarvittava hoito, muut toimenpiteet ja jälkiseuranta sekä teon tekijän että sen kohteena olevan osalta. Lisäksi suunnitelmassa oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä tulee olla tieto yhteistyöstä huoltajien sekä tarvittavien viranomaisten kanssa sekä kuvaus siitä, miten suunnitelmaan perehdytetään ja miten siitä tiedotetaan henkilöstölle, oppilaille, huoltajille ja yhteistyötahoille. Siinä tulee myös kuvata, miten suunnitelmaa päivitetään, seurataan ja arvioidaan. (Opetushallitus 2014, 83.) Samat säännöt oppilashuollon sisällöstä ja lasten suojelemiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä koskevat myös esiopetusta (Opetushallitus 2016, 64–65).

Myös varhaiskasvatuslaissa määritellään, että lasta on suojeltava väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä (Varhaiskasvatuslaki 540/2018). Vaikka varhaiskasvatuksen järjestäjiä ei velvoiteta tekemään samanlaisia suunnitelmia lasten suojaamiseksi kuin perusopetuksessa, on varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa määritelty paikallisesti päätettäviksi asioiksi se, miten kiusaamista, väkivaltaa ja häirintää ehkäistään, miten siihen puututaan ja miten toimenpiteiden toteuttamista seurataan. Ohjeiden mukaan tämä tulisi toteuttaa tietoisesti ja suunnitelmallisesti osana toimintakulttuurin kehittämistä. (Opetushallitus 2018, 31–35.)

Karvin toteuttamissa varhaiskasvatuksen arvioinneissa on myös selvitetty kiusaamiseen liittyviä asioita. Viisi-vuotiaiden pedagogiikkaa tarkastelevassa arvioinnissa suurin osa vastaajista (89 %) ilmoitti, että heidän ryhmässään toteutetaan kiusaamisen ehkäisyn suunnitelmaa. Kiusaamista ennaltaehkäisevänä tekijänä voidaan pitää lasten ryhmään kuulumista ja osallistamista, jota tulosten mukaan lähes kaikki vastaajat ilmoittivat tukevana lapsiryhmässään. (Juutinen ym. 2021, 78.) Varhaiskasvatuksen laatu arjessa -arvioinnin kyselyyn vastanneiden päiväkotien henkilöstöstä 85 prosenttia oli samaa mieltä siitä, että heidän ryhmässään tai yksikössään on toimintatavat kiusaamisen ehkäisemiseksi ja siihen puuttumiseksi. Toisaalta viidennes vastaajista arvioi, että heidän ryhmässään on yksi tai useampi lapsi, joilla ei ole kaveria. Ystävyys- ja kaverisuhteilla on merkitystä lapsen psykososiaalisessa kehityksessä, ja ne myös suojaavat lasta kiusatuksi tulemiselta. Tästä syystä varhaiskasvatuksessa on tärkeää varmistaa, että jokainen lapsi pääsee osaksi yhteisiä leikkejä. Arvioinnin mukaan myös päiväkotien johtajat näkivät kiusaamiseen liittyvissä asioissa parantamisen varaa. Kiusaamisen ehkäisemisen suunnitelmallisuus ja ohjeistuksen puutteet nousivat päiväkodin johtajien vastauksissa esiin yhtenä haasteena varhaiskasvatussuunnitelman mukaisen toimintakulttuurin rakentamisessa. (Repo ym. 2019, 69–70, 158.)

Karvin toteuttamassa oppilas- ja opiskelijahuollon arvioinnissa tarkasteltiin esiopetusyksiköiden ja koulujen opiskeluhuoltosuunnitelmien sisältöjä. Arvioinnissa tarkastelluissa esiopetussuunnitelmissa (n = 34) lähes kaikkiin (94,1 %) suunnitelmiin oli kirjattu suunnitelma lasten suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä. Tilanne oli yhtä hyvä myös perusopetuksen osalta. Tarkastelluista opiskeluhuoltosuunnitelmista (n = 91) lähes kaikissa (94,5 %) oli mukana suunnitelma oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä. (Summanen, Rumpu & Huhtanen 2018, 138, 213.)

Myös Karvin toteuttamassa työrauhaa ja turvallista oppimisympäristöä selvittäneessä arvioinnissa tarkasteltiin koulujen suunnitelmia oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä. Tulosten mukaan ainoastaan muutama koulu ilmoitti, ettei heillä ole ollenkaan tätä suunnitelmaa. Kahdella viidesosalla vastanneista kouluista suunnitelmat olivat osittain opetuksen järjestäjän laatimat, joita he olivat itse tarvittaessa muokanneet. Kolmannes kouluista ilmoitti suunnitelman olevan koulun itse tekemä ja neljäsosa kouluista käytti opetuksen järjestäjän laatimaa suunnitelmaa. Sekä opetuksen järjestäjät että koulut pitivät suunnitelman laatimista tärkeänä ja niiden ohjaavan kattavasti koulun toimintaa. Tarkempi sisällönanalyysi kuitenkin osoitti, että tarkastelluissa suunnitelmissa (n = 136) ei yhdessäkään ollut kaikkia Opetushallituksen ohjeissa määriteltyjä kohtia. Useimmin suunnitelmiin oli kirjattu kiusaamisen ehkäisy ja siihen puuttuminen sekä miten asiaa käsitellään, yksilö, ryhmä ja koko yhteisön tasolla. Sen sijaan suunnitelmaan perehdyttäminen ja siitä tiedottaminen sekä suunnitelman päivittäminen, seuranta ja arviointi oli kirjattu vain alle puoleen analysoiduista suunnitelmista. (Julin & Rumpu 2018, 78–82.)

Vaikka suunnitelma oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä lähtökohtaisesti lähes kaikissa kouluissa onkin, on huolestuttavaa, että sen käyttöönoton ja sisäistämisen kannalta oleelliset asiat, kuten suunnitelmasta tiedottamista tai päivittämistä ei niissä aina ole tarkemmin määritelty. Kahdeksasluokkalaisista Karvin kyselyyn vastanneista oppilaista yli 60 prosenttia ei edes tiennyt, onko heidän koulussaan suunnitelmaa oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä. Suunnitelman laadintaan tulisi osallistaa koulun henkilökunnan ohella myös oppilaita ja huoltajia. Karvin arviointitulosten mukaan kyselyyn vastanneista opetuksen järjestäjistä vain kolmasosa ilmoitti suunnitelman laadinnassa olleen mukana

oppilaita ja huoltajia. Koulukohtaisten vastausten mukaan oppilaiden ja huoltajien osallistaminen suunnitelmien laadintaan oli vähäisempää kuin järjestäjien vastauksissa. Kyselyyn vastanneista kouluista viidennes ilmoitti oppilaiden olleen mukana tekemässä suunnitelmaa väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän ehkäisemiseksi. Huoltajien osuus koulujen laatimissa suunnitelmissa oli hieman yli kymmenen prosenttia. Useimmin suunnitelman laatimiseen olivat osallistuneet koulun johto, opettajat ja oppilashuollon henkilöstö. Myös opettajien ja oppilaiden vastausten mukaan laadintaan osallistuminen oli hyvin vähäistä, samoin suunnitelmasta tiedottamisen tavat olivat vaihtelevia. Kolmannes kyselyyn vastanneista opettajista ei osannut sanoa, miten hyvin suunnitelma oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä heidän kouluunsa toimii. (Emt. 73–85.) Jos oppilaat ja koulun henkilöstö eivät ole mukana tekemässä suunnitelmaa tai he eivät tiedä suunnitelman sisällöstä, voiko kiusaamisen ehkäisemiseksi laadittu suunnitelma olla toimiva? Kiusaamisen ehkäisemisen tulisi olla koko kouluyhteisön yhteisellä vastuulla, jolloin kaikki osapuolet tietävät miten tilanteissa toimitaan.

2.4.2 Varhaiskasvatyüksiköiden ja koulujen toimintakulttuuri ja pedagogiikka

Lähes kaikissa kouluissa on käytössä jokin kiusaamisen vastainen toimenpideohjelma ja monesti niiden käytöllä on ollut myös vaikutuksia. Kiusaamisen vastaisten ohjelmien toimivimmiksi ominaisuuksiksi on nähty ohjelman intensiivisyys, pitkäkestoisuus, systemaattisuus kiusaamiseen puuttumisessa sekä vanhempiin vaikuttaminen. Myös oppilaiden oma rooli kiusaamisen vastaisessa työssä on tärkeää, sillä kaikkien oppilaiden vastuuttaminen ryhmän hyvinvoinnista sekä rakentavan toimintatavan käyttö kiusaamistilanteissa ovat tapoja, joilla kiusaamista pystytään tutkimusten mukaan vähentämään. Tärkeää kiusaamisen ehkäisemisessä on samanaikainen toimiminen sekä koulun, luokan, perheen että oppilaan tasolla. Kiusaamisen vastaisessa työssä on tärkeää huomioida myös sen eri vaiheet. Toimivan kiusaamisen vastaisen ohjelman tulisi huomioida sekä kiusaamisen ennaltaehkäisy, siihen puuttuminen sekä tarvittavan tuen järjestäminen kiusaamistilanteen jälkeen. Ennen kaikkea kiusaamisen vastaisessa toiminnassa on tärkeää siirtää se osaksi koulun tai varhaiskasvatyüksikön rakenteita, toimintakulttuuria ja jokapäiväistä perustoimintaa. (Laitinen ym. 2021, 38.) Toimivan kiusaamisen vastaisen toimenpideohjelman tulisi haastaa niiden toteuttajat miettimään ilmapiiiriä sekä lasten ja nuorten kannattelua. Pelkkä tilanteiden huomioiminen ja niiden hoitaminen ei riitä kiusaamisen ehkäisemiseen, vaan tärkeintä on huomioida toimien takana oleva ajatus. Kannattelulla ja kannustuksella voidaan kasvattaa yhdenvertaisia, avarakatseisia ja muita kannattelevia yksilöitä. Myös aikuisten omien asenteiden lapsiin ja toisiinsa on oltava sopusoinnussa tämän ajattelun kanssa. (Repo 2015, 108.)

Koulun toimintakulttuurin ja yhteisten suuntaviivojen tärkeyttä korostetaan myös Skolverketin tutkimuksessa. Ruotsissa toteutetussa kiusaamisen vastaisten menetelmien arvioinnissa todettiin, että kiusaamisen vastaisen työn onnistuminen edellyttää sekä sitoutuneita yksilöitä että erilaisia resursseja, kuten pätevää henkilökuntaa, stabiilia organisaatiota sekä henkilöstöä, jolla on yhteinen päämäärä. Tärkeää on, että kiusaamisen vastaiset toimet ovat systemaattisia ja harkittuja. Myös selkeät roolit ja vastuunjaot ovat olennaisia. Koko koulun yhteinen panos on tärkeää ja sekä henkilökunnan että oppilaiden tulee olla tietoisia siitä, kuinka kiusaamiseen liittyvissä asioissa toimitaan. Myös koulun ilmapiiirillä havaittiin olevan vaikutusta kiusaamisen ehkäisemisessä. Yhtenäisyyden kulttuuri lisää toisten kunnioittamista ja oppilaiden osallisuuden nähtiin lisäävän sekä hyvää kouluilmapiiiriä että oppilaiden asennoitumista kouluun. (Skolverket 2011, 13–14.)

Jotta kiusaamisen vastainen työ olisi tehokasta, tulee sen olla johdonmukaista ja systemaattista, jossa myös ohjaava ja kehittävä taso tarttuu aiheeseen ja siten tukee kentän työtä ja motivoituneisuutta (Repo 2015, 32). Vaikka lakisääteisten velvoittavien suunnitelmien laatimisen tarkoituksena on saada koulut ja varhaiskasvatyüksiköt miettimään kiusaamisen ehkäisemistä, se ei vielä takaa sitä, että asiat olisi omaksuttu osaksi toimintakulttuuria. Yksi tärkeä tekijä kiusaamisen ehkäisemisessä sekä sitä kautta lasten ja nuorten hyvinvoinnin lisäämisessä on varhaiskasvatyüksikön tai koulun toimintakulttuuri ja se, miten kiusaamiseen

suhtaudutaan tässä yhteisössä. Karvin arvioinnin mukaan koulujen suunnitelmiin sisältyvistä ennaltaehkäisevistä toimintamalleista keskeisimmiksi nostettiin yhteisöllisyyteen ja yhdessä tekemiseen liittyvät asiat sekä yhteiset toimintamallit ja niiden sisäistäminen, jotka molemmat omalta osaltaan sitouttavat koulun henkilökunnan, oppilaat ja huoltajat mukaan yhteisiin tavoitteisiin ja niiden ylläpitämiseen (Julin & Rumpu 2018, 86).

Kiusaamisen ehkäiseminen voidaan nähdä kasvatuksena tasa-arvoiseen yhteiskuntaan, jossa yksilöt kannattelevat ja kunnioittavat toisiaan. Tämä tapahtuu opettamalla lapsille keskeisiä pelisääntöjä ja taitoja siitä, kuinka toisten kanssa toimitaan. Kiusaamisen ehkäiseminen edellyttää laadukasta peruspedagogiikkaa sekä tietoista ja johdonmukaista toimintaa kiusaamisen ehkäisemiseksi. Tärkeää on myös aikuisen ja lapsen välille syntyvä kunnioittava suhde. Aikuinen vaikuttaa omalla toiminnallaan, asenteillaan ja sanoillaan siihen, milaista ilmapiiriä hän varhaiskasvatus- ja koulu yhteisöön luo ja miten sitä ylläpitää. (Repo 2015, 104 – 105.) Jos koulun tai varhaiskasvatusyksikön aikuiset eivät ole sitoutuneet kiusaamiseen ehkäisemiseen, voivat he tiedostamattaan omalla toiminnallaan tai puheillaan vaikuttaa myös lasten toimintaan.

Kiusaamisen ehkäisyssä on tärkeää luoda sellainen ilmapiiri, jossa lapset ja aikuiset ovat samalla puolella. Osallisuuden vahvistaminen on yksi tärkeä keino ehkäistä kiusaamista. Jotta osallisuus toteutuisi, edellyttää tämä turvallista ryhmää, jossa jokaisella on vastuu huolehtia ryhmän jäsenten hyvinvoinnista ja sen ylläpitämisestä. (Emt. 129–130.) MLL:n tekemässä kyselyssä ilmeni, että oman luokan ja opiskeluryhmien ilmapiiri vaikuttaa siihen, kuinka turvallisesti oppilas kokee olonsa koulussa sekä voiko hän kokea olevansa oma itsensä koulu yhteisössä. Kiusatuksi tulleet oppilaat sekä ne, joilla ei koulussa ollut ystäviä, arvioivat ilmapiirin huonommaksi kuin muut oppilaat. (MLL 2021, 7.) Jos koulussa on positiivinen ilmapiiri, lisää se oppilaiden yhteenkuuluvuuden sekä osallisuuden tunteita. Vaikka positiivinen ilmapiiri ei välttämättä automaattisesti vähennä kiusaamista, on sillä ainakin välillisiä vaikutuksia kiusaamisen ilmenemiseen. (Repo 2015, 170.) Kun oppilaat tutustuvat paremmin luokkatovereihinsa, oppivat he samalla ymmärtämään toistensa käyttäytymistä ja erilaisuutta ja siten arvostamaan toisiaan (Hamarus 2008, 134).

Koska kiusaaminen on usein ryhmäilmiö, on tärkeää kiinnittää huomiota, kuinka ryhmässä esiintyviin rooleihin voidaan vaikuttaa. Ryhmissä voidaan löytää apurin, vahvistajan, puolustajan ja sivustaseuraajien rooleja. Kun kiusaamiseen puuttumiseen luodaan selkeät säännöt, joita noudatetaan, vaikuttaa tämä myös avustajien, vahvistajien ja sivustaseuraajien vähentymiseen. Koska näitä kiusaamisen ryhmäilmiöön liitettyjä rooleja tunnustetaan jo varhaiskasvatuksessa, on tärkeää, että niihin puututaan ja ennaltaehkäistään jo pienten lasten parissa, ennen kuin roolit muodostuvat pysyvimiksi. (Repo 2015, 84–85.)

Suomalaisia esikoululaisia koskevan tutkimuksen mukaan kiusaajilla on suhteellisen hyvät vertaissuhdetaidot, mutta heillä on vaikeuksia esimerkiksi toisten huomioon ottamisessa sekä vuorovaikutuksen ylläpitämisen ja vertaisten tukemisen taidoissa. Vastaavasti kiusatuilla oli muita paremmat tilanteenmukaisen viestintäkäyttäytymisen taidot ja toisten huomioonottamisen taidot. Toisaalta kiusatuilla oli heikoimmat vuorovaikutukseen liittymisen taidot sekä vuorovaikutuksen ylläpitämisen ja vertaisten tukemisen taidot sekä haasteita vertaisten lähestymisen ja ryhmään liittymisen taidoissa. (Laaksonen 2014, 39.) Lasten ystävyysuhteiden solmimisen ja ylläpitämisen taidot sekä vertaissuhteiden monipuolinen tukeminen ovatkin keskeisiä tekijöitä kiusaamisen ehkäisyssä. Tärkeää on vahvistaa lapsen asemaa ryhmässä sekä pyrkiä ehkäisemään torjumista ryhmän ulkopuolelle. Lapsen sosiaaliset taidot kehittyvät myönteisessä vuorovaikutussuhteessa toisten kanssa. (Repo 2015, 152.) Mitä varhaisemmassa vaiheessa lapset pääsevät vahvistamaan vertaissuhdetaitoja ja niiden kehittymistä, sen paremmat valmiudet heille syntyy ihmissuhteiden muodostamiseen ja ylläpitämiseen myös jatkossa (Laaksonen 2014, 39). Kiusaamisen ehkäisemisen kannalta on tärkeää, että lapsen moraalien ja empatian kehitystä ohjataan oikeaan suuntaan. Tämä on erityisen tärkeää pienten lasten keskuudessa, jolloin lapsen moraalit ja empatiataitoja pyritään ohjaamaan oikeaan suuntaan hänen toimissaan väärin. Tietoisuuden ja tekojen voidaan nähdä kehittyvän samanaikaisesti. (Repo 2015, 45–46.)

Vaikka kiusaamisen ehkäisy ja sen vähentäminen kuuluu kaikkien koulu- ja varhaiskasvatusyhteisön jäsenille, ovat opettajat tässä ensiarvoisen tärkeässä asemassa. Opettajien sitoutuminen kiusaamisongelman hoitamiseen sekä opettajan käytössä olevat menetelmät vaikuttavat siihen, miten tehokkaasti kiusaamiseen pystytään puuttumaan. Omalla toiminnallaan opettaja myös välittää oppilaille kuvaa siitä, miten kiusaamiseen suhtaudutaan ja millainen toiminta on hyväksyttävää. Vastuu ei kuitenkaan ole täysin opettajilla, vaan koulun johdolla on tärkeä rooli opettajan työn tukemisessa sekä suuntaviivojen luomisessa. Tärkeässä roolissa ovat myös koulun työskentelyilmapiiri, kasvatuskulttuuri sekä henkilökunnan kiusaamista koskevat asenteet. Kiusaamisen vastaiselle työlle on koulu- tai varhaiskasvatusyhteisössä heikot edellytykset, jos sille ei ole riittävää tukea sekä johdon että henkilöstön kautta. (Salmivalli 2010, 47–49.) Erityisesti varhaiskasvatuksessa kiusaamisen ehkäisyssä tehokkaiksi tavoiksi on nähty vaikuttaminen vallankäytön motiiveihin ja käyttäytymistapaan sekä siihen, että pyritään opettamaan lapselle toisenlainen tapa toimia. Kiusaamisen ehkäisynekin löytyvätkin työyhteisössä ja siellä tehdyistä tilanteen mukaisista pedagogisista ratkaisuista ja siitä, että koko työyhteisö sitoutuu ja osallistuu kiusaamisen puuttumiseen ja ehkäisemiseen. (Repo 2015, 17–18.) Ennaltaehkäisy tulisi olla toistuvaa, suunnitelmallisesti koko lukuvuoden aikana tapahtuvaa sekä osa normaalia arkiähtöä. Kun kiusaamiseen liittyviä asioita pidetään yllä jatkuvasti, muistutetaan eri tilanteissa, eri näkökulmista, eri tavoilla ja eri ihmisten toimesta, on toiminta tällöin vaikuttavampaa. (Hamarus 2008, 149.)

2.4.3 Työrauhan ja hyvinvoinnin parantaminen

Perusopetuslaissa määritellään oppilaiden oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön, johon jokainen kouluyhteisön jäsen omalla toiminnallaan vaikuttaa (Perusopetuslaki 628/1998). Vaikka koulun tai luokan ilmapiirillä ei aina suoranaisesti ole yhteyttä kiusaamiseen, voidaan silti katsoa, että hyvällä työrauhalla voidaan samalla edistää kouluyhteisön hyvää yhteishenkeä, kouluviihtyvyyttä sekä siten myös vähentää kiusaamista ja lisätä hyvinvointia. Kuten kiusaamisen, myös työrauhan käsite on hyvin moniulotteinen ja subjektiivisesti määrittyvä asia. Työrauhan voidaan kuitenkin katsoa liittyvän läheisesti oppilaan itsesäätelyn ja -hallinnan kehittämiseen ja kehittämiseen (Elo & Lamberg 2018, 52). Näitä taitoja tarvitaan muiden kanssa toimiessa, joten ne ovat läheisesti yhteydessä myös vuorovaikutustaitoihin ja sitä kautta kiusaamisen ehkäisemiseen.

Työrauhan esiintymistä voidaan tarkastella esimerkiksi luokkatilanteiden rauhallisuuden tai käytettyjen kurinpitokeinojen kautta. Kouluterveyskyselyn mukaan lähes kaikki (96,1 %) neljännen ja viidennen luokan vastaajista kokivat, että luokassa on joko aina tai ainakin joskus rauhallista. Kahdeksannen ja yhdeksannen luokan oppilaista luokan työrauhaa piti hyvänä 70 prosenttia vastaajista. (THL 2019a.) Myös Karvin toteuttamassa koulujen työrauhaa ja turvallista oppimisympäristöä koskevassa arvioinnissa (Julin & Rumpu 2018) tuli esiin, että suurin osa oppilaista, opettajista sekä koulujen muusta henkilökunnasta piti oman koulunsa työrauhaa pääosin hyvänä. Työrauhaa parantaviksi tekijöiksi kouluissa koettiin esimerkiksi mahdollisuus pienryhmätyöskentelyyn tai luokan jakoon sekä koulunkäynnin ohjaajien käyttäminen tunneilla. Kouluissa esiintyvään häiriökäyttäytymiseen nähtiin vaikuttavan esimerkiksi opetusmenetelmät ja opetuksen ajankohta. Opetusmenetelmien ja opintoihin liittyvän tuen ohella työrauhaan ja turvalliseen oppimisympäristöön vaikuttivat arviointitulosten mukaan myös se, että oppilaita osallistetaan koulun toimintaan. Myös pikainen puuttuminen esille tuleviin häiriö- ja ongelmatilanteisiin vaikutti ennaltaehkäisevästi luokassa esiintyviin tilanteisiin. (Julin & Rumpu 2018.)

Monet koulujen työrauhaa ylläpitävistä tekijöistä ovat hyvin samanlaisia kuin kiusaamisen ehkäisemiseen liittyvät toimet. Esimerkiksi yhteisöllisyys, tunne- ja vuorovaikutustaidot, osallistaminen ja muiden huomioiminen, ovat asioita, jotka sekä ylläpitävät koulun ja luokan työrauhaa että samalla myös voivat vähentää kiusaamista. Näiden taitojen opettelu on myös osa opetussuunnitelmaa ja siten kiinteästi sidoksissa koulujen arkeen. Nopea puuttuminen esille tulleisiin ongelmatilanteisiin parantaa sekä työrauhaa että ehkäisee kiusaamisen jatkumista. Näillä kaikilla asioilla on yhteys myös oppilaiden hyvinvointiin. Vaikka hyvinvointikin

voidaan ymmärtää ja määritellä hyvin monella eri tavalla, liitetään se tässä arvioinnissa tiiviisti kiusaamisen ehkäisemiseen ja työrauhan ylläpitämiseen ja niiden kautta toteutettavaan yhteisölliseen ja yksilölliseen hyvinvointiin. Perusopetuksen osalta hyvinvointi liittyy tässä arvioinnissa läheisesti kouluhyvinvoinnin näkökulmaan. Tässä arvioinnissa sillä tarkoitetaan oppilaiden ja koulun henkilökunnan kokonaisvaltaista hyvinvointia koulu yhteisössä. Kouluhyvinvoinnin perinteisestä määritelmästä poiketen tässä arvioinnissa hyvinvointiin ei liitetä sen fyysistä ulottuvuutta, vaan keskitytään enemmänkin tarkastelemaan hyvinvointia sen psyykkisistä, sosiaalisista ja pedagogisista näkökulmista (Harinen & Halme 2012). Varhaiskasvatuksen osalta arvioinnissa tarkoitetaan hyvinvoinnilla samoja asioita, kuin kouluhyvinvoinnilla perusopetuksessa.

3 Arvioinnin tehtävä ja tavoitteet

Varhaiskasvatuksessa ja kouluissa on useita erilaisia kiusaamista ehkäiseviä sekä kiusaamiseen puuttuvia menetelmiä ja toimintamalleja. Osa näistä on ollut käytössä jo pitkään, osa vasta alkuvaiheessa. Osa kouluista ja varhaiskasvatyksiköistä on puolestaan soveltanut ja muokannut käytössä olevia menetelmiä itselleen sopiviksi. Vaikuttavien menetelmien löytämiseksi on tärkeää tuoda esille niiden toimivuutta ja soveltuvuutta erilaisiin varhaiskasvatus- ja opetusyksiköihin sekä ympäristöihin. Karvin toteuttaman arvioinnin tehtävänä on luoda kriteerit ja arviointimenetelmät kiusaamisen vastaisten menetelmien vaikuttavuuden arviointiin sekä arvioida käytössä olevia menetelmiä näiden kriteerien kautta. Arvioinnin tavoitteena on tuottaa luotettavaa tietoa eri menetelmien kattavuudesta, toimivuudesta, käyttökelpoisuudesta ja tuloksellisuudesta sekä jakaa arvioinnin kautta saatua tietoa, jotta varhaiskasvatyksiköt ja koulut voivat valita käyttöönsä sopivimmat menetelmät kiusaamisen ehkäisemiseksi sekä hyvinvoinnin ja työrauhan parantamiseksi. Koska vastaavanlaista arviointia ei ole aiemmin tehty, on tärkeää arvioida sekä suomen- että ruotsinkielisiä menetelmiä ja tuoda tietoa niistä sekä suomeksi että ruotsiksi.

Opetus- ja kulttuuriministeriö asetti syksyllä 2016 työryhmän pohtimaan kiusaamisen ehkäisyä ja koulurauhaa varhaiskasvatuksessa, esi- ja perusopetuksessa sekä toisella asteella. Työryhmän tehtävinä oli arvioida käytössä olevien kiusaamisen vastaisten toimenpiteiden ja ohjelmien toimivuutta ja käyttöä, koota varhaiskasvatuksessa, kouluissa ja oppilaitoksissa käytettäviä omia hyväksi koettuja toimintatapoja muiden käyttöön, vahvistaa olemassa olevia ja tutkitusti vaikuttavia kiusaamisen ehkäisyn toimintamalleja, tehdä esitys lasten ja nuorten hyvinvointia ja työrauhaa edistävästä toimista sekä tehdä esitys mahdollisista lainsäädännöllisistä mahdollisuuksista lisätä velvoitteita puuttua kiusaamiseen. (Elo & Lamberg 2018, 9.)

Opetus- ja kulttuuriministeriön asettama työryhmä kuitenkin totesi, että toimeksi annettua tehtävää käytössä olevien toimenpiteiden ja ohjelmien toimivuuden arvioinnista ei ollut työryhmässä mahdollista tehdä. Tätä koskien se esittikin loppuraportissaan yhdeksi kehittämistoimenpiteeksi perustaa kansallisen vaikuttavien kiusaamisenehkäisemisen, hyvinvointia ja työrauhaa lisäävien menetelmien arviointitoimielimen, joka arvioi näihin tarkoituksiin kehitettyjen menetelmien näytön astetta ja käyttökelpoisuutta. Työryhmän perusteluissa nostetaan esiin, ettei Suomessa ole sellaista toimielintä, joka systemaattisesti arvioisi varhaiskasvatuksen sekä koulujen ja oppilaitosten kiusaamista ehkäisevien, hyvinvointia edistävien ja työrauhaa lisäävien menetelmien vaikuttavuuteen liittyvää näytön astetta. Perustettavan toimielimen tehtävänä olisi arvioida menetelmien käyttökelpoisuutta ja laatia kriteerit toiminnan vaikuttavuuden arviointiin. Työryhmän toiveena oli, että perustettava toimielin tulee toimimaan kanavana, jonka avulla levitetään tietoa vaikuttaviksi todetuista menetelmistä ja se kokoaa luotettavaa, kattavaa, ajantasaista ja käytännönläheistä tietoa siitä, millaisilla menetelmillä hyvinvointia ja työrauhaa voidaan edistää parhaalla mahdollisella tavalla. (Emt. 2018,

17.) Tähän opetus- ja kulttuuriministeriön kiusaamistyöryhmän kehittämisehdotukseen pohjautuu myös Karvin saama toimeksianto arvioinnin toteuttamisesta.

Kiusaamisen vastaiset menetelmät voivat olla joko kiusaamisilmiöön puuttuvia tai sitä ehkäiseviä. Kiusaamisen vastaisissa interventio-ohjelmissa väliintulolla pyritään korjaamaan ja vähentämään kiusaamista sekä samalla ehkäisemään sen leviämistä ja estämään uusien tapausten syntymistä. Preventiolla puolestaan pyritään ennaltaehkäisemään kiusaamisen syntymistä esimerkiksi kasvatuksen ja opetuksen avulla. (Repo 2015, 104.) Kiusaamiseen liittyvät interventiot voivat kohdistua koulutasolle, ryhmätasolle tai yksilötasolle. Eri tasoilla käytetään erilaisia puuttumisen keinoja ja malleja, jotka soveltuvat siihen juuri parhaiten. Kiusaamisen vastaisia interventioita voidaan jaotella myös akuutteihin kiusaamistilanteisiin ja ennalta ehkäiseviin kiusaamisen vastaisiin toimiin. Tämän lisäksi kiusaamisen vastaiset interventiot voidaan jakaa yleisiin, kaikkiin kohdistuviin, ja kohdennettuihin toimenpiteisiin, joissa osallisena ovat vain ne lapset ja nuoret, jotka ovat tilanteissa olleet osallisina. Tutkitusti kiusaamisen vähentäminen on tehokkainta silloin, kun siihen puututaan samanaikaisesti monella tasolla, yhdistäen sekä yleiset, ennaltaehkäisevät keinot ja kohdennetut, eli katkaisevat toimenpiteet. (Salmivalli 2010, 53–54.) Karvin toteuttamaan arviointiin mukaan otettavat menetelmät voivat olla joko tiettyyn vaiheeseen kohdistuvia menetelmiä tai sellaisia, jotka huomioivat kaikki kiusaamisen tasot ja pyrkivät toimimaan samanaikaisesti kaikilla tasoilla, huomioiden myös kiusaamiseen liittyvän jälkihoidon. Arviointi kohdistuu ensimmäisellä toteutuskerralla vain perusopetuksessa käytössä oleviin kiusaamisen vastaisiin menetelmiin. Rajauksen tarkoituksena on selkeyttää arviointiasetelmaa sekä testata arviointimenetelmien ja kriteerien toimivuutta ensin koulunäkökulmasta, jossa kiusaamisen vastaiset menetelmät ovat yleensä olleet pidempään käytössä.

Tässä arviointihankkeessa hyödynnetään kehittävän arvioinnin lähestymistapoja (ks. esim. Patton 2011; Räisänen 2005; Atjonen 2014). Kehittävän arvioinnin tunnuspiirteiksi on Karvissa määritelty osallistavuus ja vuorovaikutteisuus, menetelmällinen räätälöinti ja muutoksen tukeminen, joita myös tässä arviointihankkeessa tullaan käyttämään. Osallistavuutta ja vuorovaikutteisuutta toteutetaan hankkeessa kuulemalla arvioinnin suunnitteluvaiheessa kiusaamisen ehkäisemisen kannalta keskeisiä toimijatahoja. Menetelmällistä räätälöintiä tullaan tekemään arviointiin mukaan otettavien menetelmien arvioinnissa. (Kehittävä arviointi Kansallisessa koulutuksen arviointikeskuksessa 2020, 5.) Mukaan otettavien menetelmien arvioinnissa voidaan hyödyntää jo valmiita aineistoja, mutta myös arviointiryhmän hankkimaa aineistoa, kuten haastatteluja tai havainnointia. Tällä menetelmällisellä räätälöinnillä pyritään saamaan mahdollisimman kattava kuva arvioitavan menetelmän toimivuudesta ja käytettävyydestä eri näkökumista sekä siinä osallisena olevien tahojen kautta. Osallistavuus ja vuorovaikutteisuus huomioidaan myös lisäaineiston keräämisessä.

Arvioinnin avulla saadaan tietoa käytössä olevien kiusaamista ehkäisevien sekä työrauhaa ja hyvinvointia parantavien menetelmien vaikuttavuudesta. Arvioinnin kautta voidaan välittää tietoa erilaisten menetelmien hyvistä toimintatavoista, jotta koulut ja varhaiskasvatustyö pystyvät tutkitun arviointitiedon kautta valitsemaan soveltuvimmat menetelmät käyttöönsä. Arvioinnin kautta pyritään myös levittämään eri menetelmien hyviä käytänteitä. Vaikuttavuutta syntyy jo prosessin aikana reflektiivisesti koulumaailman ja varhaiskasvatuksen kentän eri toimijoiden kanssa.

4 Arviointikohteet ja -kysymykset

Kiusaaminen on haastava ja monisyinen ongelma, jonka taustalla on monenlaisia yhteisöön, ryhmään ja yksilöön liittyviä tekijöitä. Kiusaamista tulisikin tarkastella monentasoisten näkökulmien kautta, jolloin myös huomataan, että sen ehkäisemiseksi ja siihen puuttumiseksi voidaan käyttää erilaisia malleja. Kiusaamisen taustalla olevia tekijöitä, kiusaamisen ennaltaehkäisyä sekä siihen puuttumista voidaan tarkastella niin yhteisö-, ryhmä- kuin yksilötasollakin. (Salmivalli 2010, 36.) Erilaiset kiusaamisen vastaiset menetelmät voivat keskittyä joko yhteen tai useampaan näistä tasoista. Toisaalta voi olla vaikea määritellä menetelmän vaikuttavuutta ja toimivuutta, koska käytetyn kiusaamista ehkäisevän ohjelman ohella monet muutkin asiat voivat vaikuttaa kiusaamisen vähenemiseen. Monet koulut myös käyttävät useampaa eri toimintamenetelmää tai soveltavat niitä itselleen sopiviksi. Tästä syystä pelkkien yksittäisten kiusaamista vastustavien ohjelmien arviointi voi olla vaikeaa. (Skolverket 2011.)

Arviointi kohdistetaan aluksi koskemaan vain perusopetuksessa käytössä olevia kiusaamisen vastaisia menetelmiä, jotka omalta osaltaan myös tukevat koulujen työrauhaa sekä lasten ja nuorten kouluhyvinvointia. Arvioitavaksi valittavien menetelmien tulee pohjautua todennettuun näyttöön aikaansaaduista myönteisistä muutoksista kiusaamisen ehkäisemiseksi, siihen puuttumiseksi tai kouluhyvinvoinnin edistämiseksi. Näytön tulee olla dokumentoitua ja analysoitua tuloksia menetelmän vaikutuksista. Näyttö voi olla esimerkiksi tietoa tilanteesta ennen menetelmän käyttöönottoa sekä tilanteesta menetelmän käyttöönoton jälkeen. Menetelmä voi olla yksittäisen koulun, opetuksen järjestäjän tai jonkin muun tahon kehittämä. Se voi kohdistua joko kiusaamisen ehkäisyyn, siihen puuttumiseen tai jälkihoitoon ja sitä voidaan toteuttaa joko yksilön, ryhmän tai yhteisön tasolla. Arviointiin voidaan ottaa mukaan myös menetelmiä, joilla pyritään parantamaan koulujen työrauhaa tai yleisemmin oppilaiden kouluhyvinvointia, jos näillä menetelmillä voidaan nähdä olevan yhteyttä myös kiusaamisen ehkäisemiseen. Mukaan valittavien menetelmien tulee noudattaa tiettyä ennalta sovittua rakennetta tai suunnitelmaa, johon niiden toiminta pohjautuu. Arviointia varten perustettava suunnitteluryhmä tulee luomaan tarkemmat valintaperusteet arviointiin mukaan otettaville menetelmille.

Kaikkia kiusaamisen vastaisen työn menetelmiä ei ole tieteellisesti tutkittu. Ne voivat silti olla korkeatasoisia, vaikuttavia ja käyttökelpoisia tai vähintäänkin sisältää elementtejä edellä mainituista (vrt. Marklund ym. 2012). Tästä syystä on tärkeää, että muitakin kuin tieteellisesti tutkittuja menetelmiä otetaan mukaan arviointiin. Tutkimustiedon mukaan vaikuttavilla kiusaamisen vastaisilla menetelmillä on tiettyjä yhteisiä tekijöitä, joille arviointikriteerit perustuvat. Erityisesti ennalta ehkäisevien menetelmien vaikuttavuuden kuvaimiseksi tarvitaan monenlaisia, myös laadullisia, mittareita, jotta ilmiöiden monimuotoisuuden ymmärtäminen on mahdollista (Arnkil ym. 2005; WHO 2004).

Mukaan valittavien menetelmien valintakriteerien ohella suunnitteluryhmä tulee luomaan kriteerit sille, miten menetelmien vaikuttavuutta arvioidaan. Kriteerien luonnissa tullaan hyödyntämään aiempia kiusaamiseen liittyviä tutkimuksia ja analyyskejä sekä vastaavanlaisten toimielinten tekemiä mittareita vaikuttavuudesta. Tässä arvioinnissa vaikuttavuudella tarkoitetaan todennettua tietoa menetelmän käytettävyydestä, toimivuudesta ja tuloksellisuudesta eli menetelmän tuottamista vaikutuksista. Aiempien tutkimusten sekä sidosryhmähaastattelujen kautta saadun tiedon mukaan kiusaamisen ehkäisemisessä tärkeää on esimerkiksi eri tahojen osallisuus ja sitoutuneisuus käytettävään menetelmään, sen rakenne ja helppokäyttöisyys sekä sovellettavuus eri konteksteihin. Näiden lisäksi tärkeää on menetelmään liittyvä koulutus sekä erilaiset materiaalit ja niiden saatavuus sekä suomen että ruotsin kielellä. Menetelmän on oltava myös helposti juurrutettavaksi osaksi koulun arkea ja toimintakulttuuria. Nämä tekijät tullaan ottamaan huomioon tarkempia arviointikriteerejä muodostettaessa.

Arvioinnilla tullaan vastaamaan seuraaviin arviointikysymyksiin:

- Millaiset menetelmät ovat vaikuttavia kiusaamisen vastaisessa toiminnassa sekä hyvinvoinnin ja työrauhan parantamisessa?
- Mitkä tekijät edesauttavat menetelmien vaikuttavuutta?
- Mitkä tekijät estävät menetelmien vaikuttavuutta?

5 Arviointiaineisto, sen hankinta ja analysointi

Arviointiin valittuja perusopetuksessa käytössä olevia kiusaamisen vastaisia menetelmiä arvioidaan suunnitteluryhmän luomien kriteerien pohjalta. Arvioinnin tarkoitus ei ole asettaa arvioitavia menetelmiä vastakkain tai vertailla niiden paremmuutta, vaan sitä, miten hyvin ja missä asioissa ne täyttävät suunnitteluryhmän asettamat kriteerit menetelmän vaikuttavuudesta. Menetelmien arvioinnissa huomioidaan se, mihin menetelmä kohdistuu (preventio- vai interventio-ohjelma), menetelmän rakenne, sen käyttämät toimintamallit sekä menetelmän saavuttamat vaikutukset sille asetettuihin tavoitteisiin nähden.

Arvioinnissa tullaan hyödyntämään soveltuvin osin arviointiin valittujen menetelmien itse keräämiä aineistoja ja materiaaleja, mutta tarvittaessa myös arviointiryhmän keräämää aineistoa, esimerkiksi kyselyillä, haastatteluilla tai havainnoimalla. Arviointia varten voidaan kerätä sekä määrällistä että laadullista aineistoa ja arviointi toteutetaan kehittävän arvioinnin periaatteita hyödyntäen, esimerkiksi osallistamalla eri toimijatahoja. Arviointiaineiston keräämisessä on tärkeää saada tietoa eri toimijatahoilta, erityisesti lasten ja nuorten näkökulmasta. Aineistoista ja niiden keräämisestä tullaan sopimaan tarkemmin suunnitteluryhmän työn käynnistyttyä. Kiusaamisen vastaisten ohjelmien arviointia varten perustettava arviointiryhmä toteuttaa menetelmien arvioinnin suunnitteluryhmän ennalta laatimien kriteerien pohjalta arviointiaineistoja hyödyntäen. Aineiston analysointi tehdään aineiston mukaan joko kvantitatiivisia tai kvalitatiivisia menetelmiä tai näiden yhdistelmiä käyttäen.

6 Arviointihankkeen organisointi ja aikataulu

Arviointihankkeen suunnitteluvaiheessa on kuultu teeman kannalta oleellisia sidosryhmiä, asiantuntijoita ja tutkijoita, joilla on vahvaa asiantuntemusta ja kokemusta kiusaamisesta, sen ehkäisemisestä sekä hyvinvoinnin ja työrauhan lisäämisestä. Kuulemisten tarkoituksena oli saada kuva tämänhetkisestä kiusaamisen vastaisesta työstä sekä kerätä tietoa jo toimivista käytänteistä ja toimintatavoista.

Arviointia varten perustetaan asiantuntijoista koostuva suunnitteluryhmä, joka yhdessä Karvin asiantuntijoiden kanssa luo ensin valintaperusteet mukaan otettaville menetelmille ja tämän jälkeen kriteerit sille, miten ja millaisella aineistolla kiusaamisen vastaisten menetelmien vaikuttavuutta tullaan arvioimaan. Suunnitteluryhmän työn päätyttyä perustetaan arviointiryhmä, joka ensin valitsee arviointiin mukaan otettavat

menetelmät ja tämän jälkeen toteuttaa menetelmien arvioinnin aiemmin laadittujen kriteerien pohjalta. Arviointiryhmä osallistuu menetelmien arvioinnin ohella tarvittaessa myös menetelmien arviointiin liittyvien lisäaineistojen hankkimiseen sekä tulosten julkistamiseen yhdessä Karvin asiantuntijoiden kanssa.

Sekä kriteerien luontiin perustettavan suunnitteluryhmän että kiusaamisen vastaisten menetelmien arvioinnin toteuttavan arviointiryhmän kokoonpanossa tullaan huomioimaan arvioitavan aiheen sisällöntuntemus sekä perehtyneisyys aiheeseen esimerkiksi tutkimuksen tai kentän toiminnan kautta. Arviointiryhmään valittavilla henkilöillä ei saa olla työ- tai toimeksiantosuhdetta mukaan valittavissa menetelmissä. Molempia ryhmiä muodostettaessa tullaan huomioimaan myös alueellinen, kielellinen ja sukupuolten edustavuus. Suunnitteluryhmä tulee työskentelemään kevästä 2021 syksyyn 2021 ja arviointiryhmä työskentelee syksystä 2021 kevääseen 2022. Suunnittelu- sekä arviointiryhmän jäsenet nimittää Karvin johtaja.

Arviointihanke tullaan toteuttamaan vuosien 2021–2022 aikana taulukon 1 mukaisesti.

TAULUKKO 1. Arviointihankkeen aikataulu

Aikataulu	Toiminta
1–3/2021	Sidosryhmien ja asiantuntijoiden kuuleminen Hankesuunnitelman laatiminen
4–9/2021	Suunnitteluryhmän kokoaminen Kriteerien laadinta mukaan valittaville menetelmille Kriteerien ja arviointimenetelmien laatiminen kiusaamisen vastaisten menetelmien vaikuttavuuden arviointiin Arvioinnin hakumenettelyn ja -ohjeiden suunnittelu
10–12/2021	Arviointiryhmän kokoaminen Arvioinnin hakumenettelyjen ja -ohjeiden julkistaminen, toiminnasta viestiminen Julkinen haku arviointihankkeeseen osallistumiseen vuoden 2021 loppuun mennessä
1–4/2022	Arviointiryhmä valitsee hakemuksista 4–5 parhaiten valintakriteerit täyttävää menetelmää arvioitavaksi Tarvittavan lisäaineiston kerääminen (esim. haastattelut, kyselyt, havainnointi) valittujen menetelmien arviointia varten Menetelmien arviointi luotujen kriteerien pohjalta
5/2022	Arviointitulosten julkistus

Arviointi kohdistetaan ensimmäisellä kerralla koskemaan perusopetuksessa käytössä olevia kiusaamisen vastaisia menetelmiä. Arvioinnin jatkamisesta varhaiskasvatuksessa käytössä oleviin menetelmiin sekä arviointiryhmän työn jatkosta sovitaan erikseen opetus- ja kulttuuriministeriön kanssa. Jos kiusaamisen vastaisten menetelmien arviointia tullaan toteuttamaan jatkossakin, on Karvin tehtävänä organisoida arviointiryhmän työ kiusaamisen vastaisten menetelmien hakuprosessiin, valintaan ja arviointiin liittyen. Osin vaihtuvajäseninen arviointiryhmä kokoontuisi vuosittain pohtimaan ja arvioimaan arvioitavaksi haettuja ja valittuja menetelmiä. Arviointiryhmän pysyvät jäsenet vaihtuisivat muutaman vuoden välein.

Karvissa arvioinnista vastaavat arviointiasiantuntijat Niina Rumpu ja Eeva-Liisa Markkanen. Lisäksi hankkeessa tullaan hyödyntämään Karvin viestintäasiantuntijoita, erityisesti viestintään ja hankkeen näkyvyyteen liittyvien asioiden osalta. Arviointihankkeessa hyödynnetään myös metodikon, ruotsinkielisen asiantuntijan sekä muiden Karvin asiantuntijoiden osaamista. Arviointiin on varattu 0,75 henkilötyövuotta.

Arviointihankkeen organisointi ja arviointiaineiston keruu voivat edellyttää tarkennuksia hankkeen etenemisen aikana, kun suunnittelu- ja arviointiryhmä aloittavat työnsä.

7 Viestintä ja tiedottaminen

Arviointihankkeessa noudatetaan Karvin viestinnän ohjeistuksia ja periaatteita. Arvioinnin hyödynsääjiä ovat poliittiset päättäjät, opetusviranomaiset, varhaiskasvatuksen ja opetuksen järjestäjät, varhaiskasvatustyösköiden ja koulujen henkilöstö, lapset ja nuoret sekä eri sidosryhmät. Hyödynsääjiä ovat myös arviointiin osallistuvat kiusaamista ehkäisevät ohjelmat ja hankkeet sekä niiden parissa työskentelevät henkilöt.

Arviointihankkeen etenemisestä tullaan viestimään sen eri vaiheissa eri viestintäkanavien kautta. Ohjeet arviointihankkeeseen hakeville kiusaamisen vastaisille menetelmille julkaistaan syysyllä 2021. Viestintää pyritään toteuttamaan laajasti, jotta eri toimijatahot ovat tietoisia arviointihankkeen toteutuksesta ja vaikuttavuudesta.

Arvioinnin tulokset julkistetaan keväällä 2022. Arviointiin osallistuneet kiusaamisen vastaiset menetelmät saavat myös kirjallisen selvityksen menetelmän vaikuttavuudesta suhteessa määriteltyihin kriteereihin. Arvioinnissa mukana olleiden menetelmien hyvistä käytänteistä sekä toimivista malleista voidaan tehdä tiivistelmäjulkaisu. Arvioinnin tuloksista ja tulosten hyödynnettävyydestä kerätään palautetta kohdejoukkoon kuuluvilta tahoilta Karvin palauteprosessin mukaisesti.

Koska vastaavanlaista arviointia ei ole aiemmin tehty, arvioinnissa on tärkeää tuottaa tietoa myös ruotsiksi. Arvioinnista tiedotetaan ruotsiksi, jotta myös ruotsinkieliset menetelmät voivat hakea mukaan arviointiin. Myös tulokset tullaan julkaisemaan sekä suomeksi että ruotsiksi.

Aktiivisella viestinnällä läpi hankkeen sekä sen päätyttyä edistetään arvioinnin vaikuttavuutta. Karvissa hankkeen viestinnästä vastaavat hankkeesta vastuussa olevat arviointiasiantuntijat sekä viestintäasiantuntijat.

8 Arviointihankkeen riskienhallinta ja laadunvarmistus

Arviointihankkeessa noudatetaan Karvin sisäisiä laadunvarmistuksen käytänteitä. Hankkeen riskeinä ovat henkilöstöresurssit, tiivis aikataulu sekä mahdolliset koronatilanteen vaikutukset esimerkiksi tarvittavan lisäaineiston keräämiseen liittyen. Henkilöstöresursseihin ja aikatauluun liittyviä riskejä pyritään ehkäisemään arvioinnin huolellisella suunnittelulla sekä rajauksella. Näiden molempien riskien hallinnassa tärkeässä roolissa ovat myös keskustelut esihenkilöiden kanssa, jotta mahdollisiin ongelmiin pystytään puuttumaan ajoissa. Mahdolliseen lisäaineiston keräämiseen, kuten haastatteluihin tai havainnointiin, liittyviä riskejä pyritään minimoimaan suunnittelemalla aineistojen kerääminen siten, että se on mahdollista toteuttaa myös etäyhteyksiä hyödyntäen.

Hankkeen laadunvarmistuksen käytännöt sisällytetään osaksi suunnitteluryhmän ja arviointiryhmän kokouksia. Keskeisimpänä menetelmänä on hankkeen itsearviointi, johon osallistuu hankkeen eri vaiheissa Karvin

asiantuntijoiden ohella suunnitteluryhmä ja arviointiryhmä. Karvin johtajan ja yksikön johtajien kanssa pidetään säännöllisesti kokouksia hankkeen etenemisestä ja sen toteutukseen liittyvistä asioista. Arviointihankkeen lopussa kerätään palautetta hankkeen suunnitteluryhmältä, arviointiryhmältä sekä hankkeeseen osallistuneilta kiusaamisen vastaisilta menetelmiltä.

9 Henkilötietojen käsittely arviointihankkeessa

Karvin arvioinnit perustuvat sen lakisääteiseen tehtävään. Arvioinnit pohjautuvat yleensä kysely- ja itsearviointiaineistoihin. Arviointiin osallistuvilta tarvitaan riittävät taustatiedot, jotta aineistojen perusteella voidaan tehdä luotettavia päätelmiä. Henkilö- ja taustatietojen käsittelyn tarkoituksena on mahdollistaa luotettava arvioinnin toteuttaminen ja käsittely on tarpeen Kansallisen koulutuksen arviointikeskuksen lakisääteisen tehtävän toteuttamiseksi.

Arviointihankkeen mahdollisesta aineistonkeruusta päätetään myöhemmin suunnitteluryhmän kanssa. Tarvittaessa toteutettavien kyselyiden ja haastattelujen mukana kerättävien henkilötietojen laajuus on suppea. Kyselyissä ja haastatteluissa ei kerätä osallistujien henkilötietoja. Sen sijaan tallennetaan mahdollisia taustatietoja kuten kyselyyn tai haastatteluun osallistuvan ikä, luokka-aste ja sukupuoli sekä henkilöstön osalta mahdollisesti ammattinimike ja työkokemus vuosissa. Mahdollisten kyselyiden ja haastattelujen totutusta varten kerätään varhaiskasvatusyksikön tai koulun nimi sekä yhteyshenkilön yhteystiedot.

Yhteystietoja ja arviointiaineistoja käsittelevät vain hankkeen työntekijät Karvissa. Kyselyllä kerätyt tiedot tallennetaan Valtorin konesalissa sijaitseville palvelimille. Konesali sijaitsee Suomessa. Tiedostopalvelinta ylläpidetään turvallisessa konesalissa, jossa on erillinen pääsynvalvonta. Pääsy tietoa sisältäviin verkkokansioihin on rajattu vain niille Karvin työntekijöille, joilla työtehtävien kannalta on siihen tarvetta. Tiedot tallentuvat keruuvaiheessa Webropol-järjestelmään. Valtorilla ja Webropolilla on pääsy järjestelmien tietoihin mukaan lukien henkilötiedot. Tietoja luovutetaan kolmansille osapuolille harkiten ja tietojenluovutuksista tehdään aina erillinen pyyntö Karviin, jonka pohjalta arvioidaan tietojen luovutusta esimerkiksi tutkimuskäyttöön.

Arviointiin osallistuneiden anonymiteetin turvaamiseksi tulokset raportoidaan siten, ettei yksittäinen vastaaja ole tunnistettavissa. Osallistujien henkilötietoja käytetään vain arvioinnin toteuttamiseksi. Tietoa säilytetään siihen asti, kunnes hanke päättyy. Arkistointiaika kyselytiedostoilla on projektin päättymisen jälkeen viranhaltijoita koskevan aineiston osalta 3 vuotta. Henkilötiedot poistetaan tämän jälkeen lopullisesti Karvin toimesta.

Suunnitteluryhmä ja arviointiryhmä sitoutuvat henkilötietojen ja aineistojen käsittelyyn Tutkimuseettisen neuvottelukunnan hyvän tieteellisen käytännön mukaisiin ohjeisiin (TENK 2012). Näin ollen riskit ja mahdolliset uhkat aineistonkeruuseen osallistuvien oikeuksille ja vapauksille ovat pieniä.

Lähteet

- Arnkil, E., Seikkula, J. & Arnkil, R. 2005. Hyvien käytäntöjen tutkittavuudesta, siirrettävyydestä ja jatkuvuudesta. *Yhteiskuntapolitiikka* (2005): 70, 6.
- Atjonen, P. 2014. Kehittävän arvioinnin periaatteiden ilmeneminen opetus- ja kasvatustieteiden arviointiraportissa vuosina 2005–2012. *Kasvatus* 45 (3), 212–227.
- Elo, S. & Lamberg, K. 2018. Kiusaamisen ehkäisy sekä työrauhan edistäminen varhaiskasvatuksessa, esi- ja perusopetuksessa sekä toisella asteella. Loppuraportti. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisu 2018:16.
- Goman, J., Rumpu, N., Kiesi, J., Hietala, R., Hilpinen, M., Kankkonen, H., Kjaldman, I-O., Niinistö-Sivuranta, S., Nykänen, S., Panssar, T., Piilonen, H., Raudasoja, A., Siippainen, M., Toni, A. & Vuorinen, R. 2020. Vaihtoehtoja, valintoja ja uusia alkuja. Arviointi nuorten opintopoluista ja ohjauksesta perusopetuksen ja toisen asteen nivelvaiheessa. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus. Julkaisut 6:2020.
- Halme, N., Hedman, L., Ikonen, R. & Rajala, R. 2018. Lasten ja nuorten hyvinvointi 2017. Kouluterveyskyselyn tuloksia. *Työpäperi* 15/2018. Terveystieteiden tutkimuskeskus ja hyvinvoinnin tutkimuskeskus.
- Hamarus, P. 2008. Koulukiusaaminen. Huomaa, puutu, ehkäise. Helsinki: Kirjapaja.
- Hamarus, P. & Kaikkonen, P. 2011. Kiusaamisen määritelmät ja määrittely. *Kasvatus* 42 (1), 58–68.
- Harinen, P. & Halme, J. 2012. Hyvä paha koulu. Kouluhyvinvointia hakemassa. Suomen UNICEF ja Nuorisotutkimusverkosto: Nuorisotutkimusseura verkkopublication 56.
- Hallitusohjelma 2019. Pääministeri Sanna Marinin hallituksen ohjelma 2019. Osallistava ja osaava Suomi – sosiaalisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävä yhteiskunta. Saatavilla: <https://valtioneuvosto.fi/marinin-hallitus/hallitusohjelma>
- Julin, S. & Rumpu, N. 2018. Työrauhan ja turvallisen oppimisympäristön arviointi perusopetuksessa ja lukio-opetuksessa. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus. Julkaisut 6:2018.
- Juutinen, J., Siippainen, A., Marjanen, J., Sarkkinen, T., Lundkvist, M., Mykkänen, A., Raitala, M., Rissanen, M.-J. & Ruokonen, I. 2021. Pedagogisia jatkumia ja ilmaisun iloa! Viisivuotiaiden pedagogiikka ja taito- ja taidekasvatuksen nykytila varhaiskasvatuksessa. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus. Julkaisut 9:2021.
- Juutinen, J. 2018. Inside or outside? Small stories about the politics of belonging in preschools. University of Oulu, E 179. Tampere: Juvenes Print.
- Kehittävä arviointi Kansallisessa koulutuksen arviointikeskuksessa. 2020. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus. Tiivistelmät 8:2020.
- Koulutuksen arviointisuunnitelma 2020–2023. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus.
- Laaksonen, V. 2014. Lasten vertaissuhdetaidot ja kiusaaminen esikoulun vertaisryhmissä. *Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä Studies in Humanities* 221.

Laitinen, K., Haanpää, S., Francke, L. & Lahtinen, M. 2020. Kiusaamisen vastainen työ kouluissa ja oppilaitoksissa. Opetushallitus. Oppaat ja käsikirjat 2020:3a.

Marklund, K., Andershed, A-K., & Andershed, H. 2012. Pohjolan lapset. Varhainen tuki perheille [Nordens barn. Tidiga insatser för familjer]. Tukholma: Ineko.

MLL 2021. MLL:n hyvinvointikyselyn raportti vuosilta 2018–2020. Mannerheimin Lastensuojeluliitto, 28.1.2021. Saatavilla: https://cdn.mll.fi/prod/2021/01/02050454/hyvinvointikyselyn-raportti-28.1.2021-final_v.4.pdf (Viitattu 22.2.2021)

Määttä, S., Pelkonen, J., Lehtisare, S. & Määttä, M. 2020. Kouluakäymättömyys Suomessa. Vaativan erityisen tuen VIP-verkoston tilannekartoitus. Opetushallitus. Raportit ja selvitykset 2020:9.

Olweus 1993. Bullying at school: What we know and what we can do. Malden, MA: Blackwell Publishing.

Opetushallitus 2014. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Opetushallitus. Määräykset ja ohjeet 2014:96.

Opetushallitus 2016. Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Opetushallitus. Määräykset ja ohjeet 2016:1.

Opetushallitus 2018. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018. Opetushallitus. Määräykset ja ohjeet 2018:3a.

Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki 1287/2013.

Patton, M. Q. 2011. Developmental Evaluation. Applying Complexity Concepts to Enhance Innovation and Use. New York, London: The Guilford Press.

Perusopetuslaki 628/1998.

Repo, L., Paananen, M., Eskelinen, M., Mattila, V., Lerkkanen, M-K., Gammelgård, L., Ulvinen, J., Marjanen, J., Kivistö, A. & Hjelt, H. 2019. Varhaiskasvatuksen laatu arjessa. Varhaiskasvatussuunnitelmien toteutuminen päiväkodeissa ja perhepäivähoidossa. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus. Julkaisut 15:2019.

Repo, L. 2015. Pienet lapset ja kiusaamisen ehkäisy. Juva: PS-kustannus.

Räsänen, A. 2005. Kehittävään arviointiin. Teoksessa: Lyytinen, H.K. & Räsänen A. (toim.) Kehittämissuunnitelmien arvioinnista. Koulutuksen arviointineuvoston julkaisuja 6, 91–128.

Salmivalli, C. 1999. Koulukiusaaminen ryhmäilmionä. Helsinki: Gaudeamus.

Skolverket 2011. Utvärdering av metoder mot mobbning. Rapport 353. Saatavilla: <https://www.skolverket.se/getFile?file=2498>

Summanen, A-M., Rumpu, N. & Huhtanen, M. 2018. Oppilas- ja opiskelijahuoltolain toimeenpanon arviointi esi- ja perusopetuksessa sekä lukiokoulutuksessa. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus. Julkaisut 4:2018.

Suomen perustuslaki 731/1999.

Suomen Unicef ry. Lasten oikeuksien sopimus. Sopimus lyhennettynä. Saatavilla: <https://www.unicef.fi/lapsen-oikeudet/sopimus-lyhennettya/> (Viitattu 25.2.2021)

THL 2019a. Kouluterveyskyselyyn tulokset 2019. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Saatavilla: <https://thl.fi/fi/tutkimus-ja-kehittaminen/tutkimukset-ja-hankkeet/kouluterveyskysely/kouluterveyskyselyn-tulokset> (Viitattu 19.2.2021)

THL 2019b. Kouluterveyskyselyyn vastanneiden lukumäärä sekä aineiston kattavuus 2000/01–2019. Saatavilla: https://thl.fi/documents/10531/3554284/kouluterveyskysely_vastajat_kattavuus_kokoomaa.pdf/e9a940c7-387b-4b0f-acf4-f4807cda4f8c?t=1572613180842 (Viitattu 23.2.2021)

THL 2018. Lasten terveys, hyvinvointi ja palvelut (LTH) 2018, 4-vuotiaat lapset. Saatavilla: https://sampo.thl.fi/pivot/prod/fi/lth/lth2c/summary_lapset1?alue_0=87869&mittarit_0=199799&mittarit_1=199900&mittarit_2=199596# (Viitattu 23.2.2021)

TENK 2012. Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2012. Tutkimuseettinen neuvottelukunta. Saatavilla: https://tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf

Toimenpideohjelma kiusaamisen, väkivallan ja häirinnän ehkäisemiseksi varhaiskasvatuksessa, kouluissa ja oppilaitoksissa. Opetus- ja kulttuuriministeriö 26.1.2021. Saatavilla: <https://minedu.fi/documents/1410845/57515679/Toimenpideohjelma+kiusaamisen+v%C3%A4kivalan+ja+h%C3%A4irinn%C3%A4n+ehk%C3%A4isemiseksi+muistio.pdf/9a686c7f-60f7-2677-c182-b5fd21433367/Toimenpideohjelma+kiusaamisen+v%C3%A4kivalan+ja+h%C3%A4irinn%C3%A4n+ehk%C3%A4isemiseksi+muistio.pdf?t=1611661280060>

Varhaiskasvatuslaki 540/2018.

Virrankari, L., Leemann, L. & Kivimäki, H. 2020. Osallisuuden kokemus ja koulukiusaaminen: Kouluterveyskyselyyn 2019 tuloksia. Tutkimuksesta tiiviisti 35/2020. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki. Saatavilla: https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/140804/URN_ISBN_978-952-343-599-5.pdf?sequence=1&isAllowed=y

World Health Organization 2004. Promoting Mental Health: Concepts, Emerging Evidence, Practice. Summary Report. Geneva, World Health Organization.

